

Kolonizácia Afriky európskymi mocnosťami

Milan Čáky

Resumé

Le sujet de cette these offerte aux lecteurs analyse le proces de la colonisation de l'Afrique par les pays de l'Europe occidentale, només les puissances coloniales. La premiere partie explique la situation politique et social en Arfique jusq'au l'arrivée des Européenes. Dans la suivante l'autor continue a expliquer la pénétration de la civiliation européenne en Afrique, ce qui est la periode de la colonisation européenne jusq' a la division définitive du Continent en 1900, selon des résultats de la Coférence de Berlin en 1884-1885, organisée par l'Almagne wilhelmiene.

Afrika v predkoloniálnom období

Dejiny Afriky v predkoloniálnom období nie je možné zachytiť úplne, a to aj z toho dôvodu, že trvali viac než milión rokov. Na jej území sa našli početné palenontologické a archeologické nálezy, ktoré sú dôkazom o bohatých dejinách ľudskej spoločnosti na tomto kontinente. Afrika bola popri Ázii jedným z území, na ktorom prebiehal vývoj človeka v nepretržitom vývoji až k predstaviteľom *homo sapiens*. Väčšina kontinentu bola osídlená už v dávnom praveku, ale ľudská populácia tu bola málo početná. Africký kontinent bol pravdepodobne miestom, odkiaľ sa niektoré ľudské nástroje, napríklad pästné klíny, rozšírili na iné kontinenty. S objavením sa človeka typu *homo sapiens* sa rozširovali opracované kamenné nástroje. Proces formovania človeka paleolitického typu prebiehal zároveň s formovaním rás, podobne, ako aj v iných svetadieloch. Afrika sa stala kolískou nielen čiernej rasy – *negroidného typu* človeka, ale aj populácie svetlejšej, ako napríklad Berberské kmene, Somálci, Egyptania. Severnú Afriku obývali kmene *europoidného typu*. Postupným vysychaním Sahary a ubúdaním vlhkosti väčšina africkej populácie musela migrovať rôznymi smermi a dochádzalo tak k rozštiepeniu celoafrického vývoja.

V severovýchodnej Afrike, ktorou preteká rieka Nil, sa vytvorila jedna z najstarších ľudských civilizácií: Egyptská ríša. V období staroveku egyptská civilizácia mala významný vplyv na kultúry a civilizácie iných národov oblasti Stredozemného mora. Egypt aj v období

grécko-rímskom zostal jedným z hlavných centier antickej vzdelanosti a kultúry. Územie severnej Afriky bolo osídlené etnikom, pre ktoré sa neskôr ustálil názov *Berberské kmene*. Toto územie, počnúc starovekým Egyptom, Feníciou, Kartágom, stalo sa zdrojom i súčasťou európskych dejín a európskeho civilizačného dedičstva. Africké kmene prešli vo svojej histórii rôznymi štádiami svojho spoločenského vývoja. Tento vývoj nebol rovnomerný. Najrýchlejšie sa vyvíjala severná časť afrického kontinentu, ktorá dospela cez otrokárskeho systém až k rannému feudalizmu. Severná Afrika, ktorej dejiny a civilizácia sa určitým spôsobom spájali a ovplyvňovali s európskou civilizáciou, bola v období afrického stredoveku (roky 600 až 1500) objektom arabských výbojov a šírenia islamskej viery.

Po smrti proroka Muhammada (zomrel v roku 632) sa arabské kmene, pôvodne obývajúce arabský polostrov, zjednotili. Ich dobre organizovaná vojenská sila bola dôležitým nástrojom na šírenie monoteistického náboženstva v snahe nastoliť vládu islamu na čo najväčšom priestore. Súčasťou arabského *chalífátu* sa postupne stalo i územie severnej Afriky (včítane krajín *Maghribu*) podmanením si berberských kmeňov. Severoafrickí berberi, ktorí prijali islam, vytvorili jadro vojska Arabov, ktorí v roku 711 sa preplavili z Maroka na Iberský polostrov a ohrozovali kresťanskú Európu. Arabské výboje mali ďalekosiahle dôsledky pre ďalší vývoj v severnej Afrike, včítane Egypta. Vytvorili tu vládu svojho politického systému a rozšírili islam ako štátne náboženstvo, čím sa tieto územia natrvalo stali súčasťou ekonomického a duchovného systému islamského sveta. Odlišne prebiehal vývoj v Etiópii, ktorá už vtedy bola kresťanským štátom. Arabi síce tento kresťanský štát nikdy nedobyli, ale expanzia islamu a vznik islamského impéria spôsobili, že Etiópia bola oddelená od kresťanského sveta a rozvinula vlastnú formu kresťanstva, formálne podliehajúcu koptskému patriarchovi v Egypte.

V oblasti teritória subsaharskej a centrálnej Afriky sa africké spoločnosti vyvíjali relatívne pomaly a základnou formou spoločenského usporiadania bola *občina*. Prežívali tradície rodového usporiadania spoločnosti, v ktorom náčelníci kmeňov a rodov mali často sakrálnu a magické funkcie. Prevládalo kolektívne, kmeňové vlastníctvo a naturálna výmena. V rodovom zriadení afrických kmeňov existovalo i otroctvo, ale len v podružnej a patriarchálnej forme: otrok bol väčšinou začlenený do rodiny ako jej menej privilegovaný člen. V období pred príchodom Európanov Afrika urobila značný pokrok vo svojom vývoji, pretože jej obyvatelia prešli vo svojom vývoji z doby kamennej až do doby kovovej. Z kmeňových organizácií vznikali štátne útvary, ktoré v určitých obdobiach vzájomne proti sebe bojovali, inokedy zasa pretrvával medzi nimi mier. Celý tento dlhodobý vývoj sa uskutočňoval bez cudzieho vplyvu, bez kontaktu s hlavným prúdom civilizačného vývoja vo svete, a umožňoval

tak africkým kmeňom, aby rozvíjali vlastnú štátnu organizáciu, spôsob výroby, myslenie i kultúru a obohatili tak svetové kultúrne dedičstvo.

Samuel P. Huntington však uvádza, že väčšina dôležitých autorov, zaoberajúcich sa otázkami civilizácií, neuznáva samostatnú africkú civilizáciu, pretože za hlavný faktor, charakterizujúci civilizáciu, je považované náboženstvo. Odkazuje na myšlienku Christophera Dawsona, že „veľké náboženstvá sú základmi, na ktorých spočívajú veľké civilizácie“. (Huntington, Samuel P.: *Stret civilizácií*, s. 40) Ako dôvod svojho tvrdenia uvádzajú náboženskú rôznorodosť obyvateľov afrického kontinentu: sever Afriky a jej východné pobrežie patrí pod vplyv islamu a je súčasťou islamskej civilizácie, Etiópia tvorí z historického hľadiska samostatnú civilizáciu, spojenú s kresťanstvom, na území rovníkovej a subsaharskej Afriky sa príchodom Európanov, pôsobením kresťanských misionárov a vplyvom európskeho kolonializmu udomáčňovali prvky európskej civilizácie. Na juhu Afriky vytvorili európski usadlíci najmä z Holandska, Francúzska a neskôr i Veľkej Británie multifragmentálnu európsku kultúru. Za dôležitú skutočnosť Huntington považuje to, že v dôsledku vplyvu európskeho kolonializmu na veľkú časť afrického kontinentu južne od Sahary preniklo kresťanstvo, ktoré napomáhalo vzniku a rozširovaniu západnej kultúrnej identity, čím oslabovalo pôvodnú africkú kmeňovú identitu. Značná časť Afriky, najmä jej západná časť, ktorá bola doposiaľ izolovaná od vonkajšieho sveta, sa tak ocitla v kontakte s inou než africkou civilizáciou. Vzájomný styk rôznych civilizácií obyčajne prináša obohatenie pre oboch, styky Európanov s domorodými Afričanmi v týchto pre Afriku osudných rokoch je ťažko možné hodnotiť ako pozitívne pre Afričanov, a to najmä preto, lebo predmetom vzájomného obchodu sa nestala výmena tovaru alebo výrobkov, ale priamo človek – ako hlavná výrobná sila. Aj keď Európania priniesli do Afriky niektoré nové plodiny, predtým tam neznáme (napríklad kukuricu, arašidy, tabak a i.) a v niektorých oblastiach umožnili rast výroby a spoločenský rozvoj, pokrokovejšia európska ekonomika nedokázala v potrebnej miere ovplyvňovať africký hospodársky rast.

Prenikanie európskej civilizácie do Afriky

Prenikanie európskej civilizácie do Afriky je preto možné rozdeliť na dve etapy:

1. Etapa obajvovania afrického kontinentu a prvých kontaktov Európanov s africkou civilizáciou. Vyznačovala sa živelnosťou, nesystémovým pôsobením a túžbou obchodníkov a obchodných spoločností dosiahnuť čo najväčší zisk najmä z obchodom

s otrokmi, zničením spoločenského systému početných afrických kmeňov. Skončila sa začiatkom 19. storočia (1807) zákazom obchodu o otrokmi.

2. Etapa cieľavedomého prenikania európskej civilizácie do vnútra Afriky, rozvojom vzájomného obchodu, vytvárania klasických koloniálnych vzťahov s európskymi metropolami a prenikania európskej civilizácie do afrických krajín. Skončila sa definitívnym rozdelením Afriky medzi európske veľmoci a vytvorením koloniálnej správy a koloniálneho štatútu. Jej medzníkom bola Berlínska konferencia európskych krajín o koloniálnom rozdelení Afriky (1885).

Prvé obdobie prenikanie európskej civilizácie do Afriky.

Európsky obchod s otrokmi – prelom v dejinách Afriky

Na vývoj afrických dejín mali významný vplyv dva hlavné faktory, ktoré môžeme nazvať externými: Prvým z nich boli výboje osmanskej ríše, zamerané na severnú časť Afriky (Egypt, krajiny Maghribu), druhým faktorom bola expanzia vtedajších európskych námorných mocností pozdĺž pobrežia západnej Afriky. Európska expanzia na africký kontinent a prenikanie európskeho kapitálu sa stala rozhodujúcou okolnosťou vývoja afrického kontinentu v 19. storočí.

Začiatky najvýznamnejších zmien na africkom kontinente – obchod s otrokmi bol vyvolaný expanziou západoeurópskych národov, najprv Portugalcov a Španielov do zámoria, objavenie amerického kontinentu a nájdenie námornej cesty do Ázie oboplávaním Afriky. Prvými priekopníkmi objavovania a kolonizovania západného pobrežia Afriky boli Portugalci. Okolo roku 1460 portugalské karavely sa objavovali už pri pobreží dnešného štátu Sierra Leone. V roku 1482 sa Portugalci dostali do styku s ríšou Kongo. Bartolomeo Diaz v roku 1488 preplával okolo najjužnejšieho cípu Afriky do oblasti Indického oceánu a Vasco da Gama navštívil v rokoch 1497-1498 východoafrické pobrežie a priplával do Indie. Portugalské námorné cesty do Afriky boli obyčajne spojené i so získavaním otrokov a obchod s otrokmi bol nedeliteľnou súčasťou týchto plavieb. Prvé portugalské výpravy získavali otrokov tak, že na africkom pobreží – od Maroka až po Senegal prepadávali osady domorodcov, alebo ich kupovali od miestnych vládcov. Otroci boli dovážaní najprv do Portugalska, neskôr i do iných európskych krajín, kde boli viac-menej prepychom či ozdobou a raritou na šľachtických dvoroch alebo dvoroch panovníkov. V portugalských koloniálnych územiach pracovali neskôr na plantážach cukrovej trstiny. V samotnom Portugalsku ani v inde v Európe, po-

kiaľ boli dovážaní, čierni Afričania nikdy nemohli tvoriť hlavnú výrobnú silu a možno aj preto ich počet nedosahoval vysoké číslo.

Od začiatku 16. storočia sa začínal meniť charakter obchodu s otrokmi z Afriky v porovnaní s obdobím, keď boli otroci dovážaní do Európy, kde nikdy nemohli tvoriť hlavnú pracovnú silu. V dôsledku obrovského úbytku pôvodného obyvateľstva najmä v španielskych a portugalských kolóniách v Amerike vznikol plán nahradzovať tento úbytok domorodcov dovozom pracovnej sily z Afriky, pretože Afričania dokázali pracovať v poľnohospodárstve a boli dostatočne fyzicky silní i na práce v baniach, poznali celý rad remesiel, najmä spracovanie kovov. Tak s rozširovaním plantážneho hospodárstva začali sa do Ameriky privázať čierni Afričania. Ako otroci sa objavili už roku 1502 na Haiti a na Hispaniole (dnešná Kuba). Skutočný obchod s otrokmi z Afriky sa rozvinul až od roku 1510, keď Španieli tento obchod zverili Portugalcom. S tým, ako sa rozširovali plantáže a dolovanie striebra či zlata, rástol i dopyt po afrických otrokoch ako nesmierne lacnej pracovnej sile. Čierni otroci sa stali tovarom a v Amerike hlavným zdrojom zisku. Práca otrokov viedla k prílivu produktov a drahých kovov zo zámoria do Európy. V európskych metropolách sa rozširovala výroba, aby bolo možné zaplatiť za zámorský tovar. Postupne to viedlo k vytvoreniu tzv. trojuholníka ekonomických vzťahov (obchodný trojuholník) medzi Afrikou, Amerikou a Európou. V Afrike kúpení či chytení čierni otroci boli násilne deportovaní do Ameriky a predávaní na otrockú prácu na plantážach a v baniach. Tovar, ktorý vyrobili, bol dovezený do Európy a so ziskom predaný. Z časti takéhoto zisku bol kúpený tovar európskej výroby, ktorý bol dovezený do Afriky (textil, sklo, ozdoby, najmä však zbrane pre miestnych vládcov). Za európsky tovar bol v Afrike nakúpený „ľudský tovar“ – ďalší otroci. Celý transatlantický „obchod“ sa začínal znovu. Portugalci mali monopol na takýto obchod počas celého 16. storočia a otrokov získavali hlavne v Sene-gambii, Benine, Kongu, Angole a Zlatom pobreží. Prekladiskom otrokov boli Kapverdské ostrovy. Odtiaľ ich dovážali na Haiti a iné ostrovy v Západnej Indii a do Brazílie. Okrem Francúzska a Portugalska sa európski kolonizátori ani obchodníci s otrokmi nepúšťali do afrického vnútrozemia a otrokov kupovali od afrických vládcov v pobrežných prístavoch, kde ich nakladali na svoje lode, aby absolvovali vtedy nazývanú „strednú časť cesty“ (middle passage). Začiatkom 17. storočia tento monopol získali Holanďania a koncom 17. storočia, do roku 1808 sa ho vo významnej miere zúčastňovali aj Angličania, Francúzi i iné európske národy. Dodávky otrokov do španielskych kolónií boli najvýnosnejším obchodom a o toto obchodné privilégium, nazývané *asiento*, viedli medzi sebou boje Holandsko, Francúzsko a Anglicko. V Anglicku najväčšie zisky z obchodu s otrokmi malo mesto Liverpool a čiastočne i Bristol. Vo Francúzsku strediskom otrokárov-obchodníkov bolo mesto Na-

ntes. Otrokov zásadne umiestňovali do podpalubia. Keďže lode boli pomerne malé a takmer vždy boli preplňované, na každého otrocka pripadal priestor 180 x 40 cm, u žien a detí ešte menej. Straty na životoch počas dopravy boli značné. Podľa údajov z 18. storočia na francúzskych lodiach umieralo 15% dopravovaných otrokov, na britských a holandských 18%, na portugalských lodiach najprv 15%, neskôr 25 až 30% otrokov. (Údaje podľa Hrbek, I.: Dějiny Afriky, s. 21) Preto vzbury otrokov na lodiach boli veľmi časté, ale obyčajne neúspešné. Ak vypukla búrka a hrozilo potopenie lode, alebo vzniklo iné nebezpečenstvo, otrokov jednoducho pohádzali do mora. Vzniknutú škodu zaplatila poisťovňa.

Obchod s otrokmi mal vážne následky pre ďalší vývoj domorodých kmeňov v Afrike. Viedol k mocenskej diferenciacii medzi jednotlivými kmeňmi a k rozkladu spoločenských a mocenských štruktúr. Tento obchod sa čoskoro stal sa dominujúcim faktorom v oblasti rovníkovej Afriky a v histórii je hodnotený prevažne ako negatívny jav. Straty, ktoré Afrika utrpela v dôsledku obchodov s otrokmi, sú viacrozmerné: na prvom mieste sú straty na ľuďoch a úbytok obyvateľstva. Aj keď neexistujú presné štatistické údaje, úradné záznamy v jednotlivých amerických krajinách uvádzajú, že v 15. a 16. storočí bolo z Afriky legálne deportovaných 275 tisíc Afričanov, v 17. storočí 1 350 000, v 18. storočí 6 miliónov, v 19. storočí (do roku 1870) 1 900 000 Afričanov. Celkovo viac než 9,5 milióna ľudí. Pritom sa neuvádzajú údaje o počtoch tých Afričanov, ktorí zahynuli počas transportu. (Podľa Lacina, K. a kol.: Nejnovější dějiny Afriky, s. 49). Po roku 1650 sa atlantický obchod s otrokmi stal hlavným africkým artiklom. Úbytok obyvateľstva v produktívnom veku bol nesporne najväčšou stratou tropickej Afriky v období 16. až 19. storočia. Obchodníci s otrokmi si vybrali fyzicky najschopnejších jedincov, ktorých cena na trhu bola najvyššia. Odchodom najproduktívnejších síl klesal prirodzený rast obyvateľstva a výroba. V niektorých oblastiach dochádzalo dokonca i k zániku kmeňov, na značnej časti územia Afriky k zastaveniu spoločenského vývoja a postupnému rozkladu doterajšej politickej a spoločenskej štruktúry domorodých kmeňov.

Takmer 300 rokov Afrika dodávala čiernych otrokov na plantáže a do baní v Amerike. Stúpenci európskeho liberalizmu, najmä v Anglicku a vo Francúzsku odsudzovali toto predávanie ľudských bytostí a volali po zákaze takéhoto obchodu i stavu otroctva. Zásluhou niektorých anglických filantropov (*William Wilberforce, Grenville Sharp a i.*) bola v roku 1787 zriadená kolónia Sierra Leone, kde boli posielaní oslobodení otroci z Anglicka a z Kanady. Nakoniec, v roku 1807 prijal anglický parlament zákon, ktorý obchod s otrokmi vyhlásil za nezákonný a neskôr stanovil i prísne tresty. Podobný zákon už predtým prijalo Dánsko. Zákon o zákaze obchodu s otrokmi prijalo i Španielsko, Portugalsko, Francúzsko a iné európske

krajiny. Prijatím tohto zákona sa skončilo jedno obdobie kontaktov Európanov s africkou civilizáciou.

Kolonizácia Európanmi – koniec samostatného vývoja mnohých afrických kmeňov

Prvými Európanmi, ktorí sa objavovali pozdĺž pobrežia Afriky južne od Maroka k Sierra Leone, boli už v prvej polovici 15. storočia Portugalci. Jedným z cieľov plavieb bolo obísť moslimskú územnú prekážku a zmocniť sa zlatonosného územia v Sudáne. Po roku 1441 sa presvedčili, že územie zlata je bližšie od Senegalu a Gambie. Preto na týchto územiach začali budovať prvé faktórie a pevnosti v tejto časti afrického územia (*Arguin 1448, Portudal, Rio Fresco, Joala okolo roku 1460*), ktoré Portugalci nazývali Guinea. Honbu za zlatom čoskoro nahradila iná obchodná komodita – obchod s otrokmi. V roku 1444 z Guinei, ako sa vtedy nazývala táto časť afrického územia, prišla do Portugalska prvá loď s 235 otrokmi z pobrežia Senegalu. Od tejto doby obchod s otrokmi sa stal hlavnou náplňou koloniálnej činnosti Portugalcov a neskôr i iných Európanov a otrokárstvo hybnou silou celého koloniálneho procesu. Od začiatku 16. storočia, keď dopyt po otrokoch ešte zosilnel, Portugalci vyvážali okrem bezcenného tovaru (napríklad alkohol) aj strelné zbrane, soľ, textil, mosadzné výrobky, aby za premršené ceny získavali zlato, slonovinu a otrokov. To bola neekvivalentná obchodná výmena a začiatok obchodných vzťahov medzi Európanmi a miestnymi Afričanmi. V priebehu 16. storočia vybudovali na západnom pobreží Afriky obchodnú sieť, pokúšali sa nadväzovať styky s kmeňovými štátmi vo vnútrozemí Afriky a podarilo sa im do faktórií prisúvať prúd zlata zo Sudánu i zo Zlatého pobrežia (dnešná Ghana). Portugalské výpravy, rozširujúce sa pozdĺž pobrežia západnej Afriky na juh, čoskoro zistili, že je nevyhnutné nadviazať obchodné styky predovšetkým v oblasti Zlatého pobrežia a už v roku 1482 tam vytvorili veľkú základňu, symbolicky nazvanú *São Jorge da Mina (dnešná Elmina)*, ktorá sa stala centrom portugalského obchodu s otrokmi, slonovinou a zlatom. V 16. storočí portugalský vplyv na západnom pobreží Afriky dosiahol svoj vrchol a rozširoval sa smerom na juh kontinentu, vytvárajúc tak základne pre svoje cesty do Indie. Prenikali síce smerom na východ k brehom dnešného Toga, Dahome a Nigérie, ale v tomto období tam nezriaďovali ani oporné body, ani faktórie. Pevnosti vytvorené v Guinejskom zálive mali za úlohu predovšetkým chrániť portugalský obchod a ich monopol proti útoku z mora. Boli teda zamerané na obranu proti ohrozeniam zo strany európskych krajín.

Portugalský monopol obchodu so západnou Afrikou trval až do roku 1580, keď Portugalsko bolo pripojené k Španielsku, čo bolo signálom k mohutnému nástupu iných západoeu-

rópskych štátov k prenikaniu do Afriky, najmä Holandska, Francúzska a Anglicka. Najmä Holanďania sa postupne sa zmocnili všetkých portugalských pevností a faktórií. Posledná portugalská pevnosť padla do rúk Holanďanom v roku 1642. K Holanďanom sa čoskoro pridávali Angličania, Francúzi, ba v niektorých oblastiach i Dáni. Európania zároveň viedli medzi sebou neúprosný boj o získanie čo najväčšieho podielu na výnosnom obchode, najmä obchode s otrokmi. Angličania a Holanďania svoje aktivity vtedy zamerali na oblasť medzi Zlatým pobrežím a ústím rieky Niger. Francúzi najprv budovali pevné pozície medzi mysom Blanco a Sierrou Leone a neskôr riekou Senegal prenikali do vnútrozemia Afriky. Od začiatku 17. storočia sa oblasť Senegalu dostáva pod francúzsky vplyv. Podľa pokynov kardinála Richelieua, ktorý udeľoval výhradný monopol na obchod spolu s určitými výsadami len vybraným obchodným spoločnostiam, objavené alebo dobyté územia mali byť pod francúzskou suverenitou, spravovanou týmito spoločnosťami. Tie sa museli zaviazat', že do novozískaných území budú dovážať len francúzsky tovar a v kolóniách získaný tovar dovážať len do Francúzska alebo území pod jeho správou. Francúzi sa v 17. storočí pevne usadili v africkom Senegale, v oblasti Zeleného mysu, v Gambii, na ostrovoch Bigos a Los. Ako jediní z Európanov, využívajúc splavnosť rieky Senegal, prenikali do afrického vnútrozemia, kde zakladali obchodné stanice, obchodovali s miestnymi kmeňovými náčelníkmi, ktorým dokonca platili určitý *tribut*. V dôsledku bojov na európskom kontinente bolo mnoho francúzskych obchodných staníc dobytých Angličanmi, ktorí mali prevahu na mori, ale po uzavretí mieru im Briti tieto stanice obyčajne vrátili (naposledy v roku 1815 takmer všetky). Ani striedanie majiteľov faktórií a obchodných staníc nemalo na vzťahy k africkým domorodcom zásadnejší vplyv, pretože európski kolonisti sa v tomto období zaoberali predovšetkým obchodom s otrokmi.

K významnému stretu európskej civilizácie, prenikajúcej do Afriky, s africkou civilizáciou dochádzalo v Guinejskom zálive, na guinejskom pobreží. V 16. až 18. storočí na jednej strane prebiehal medzi domorodými kmeňmi prirodzený integračný proces k vyšším a územne väčším celkom zlučovaním kmeňových útvarov (napríklad kmeň *Ewov*, *Jorubov oblasti Dahomé*, *Beninská ríša*, *Akanovia* v dnešnej oblasti Ghany). Na druhej strane vpád európskej civilizácie, sprevádzaný zakladaním početných pevností a faktórií na pobreží, znamenal zároveň mocenské prenikanie Európanov, zameraných na obchod s otrokmi. Hoci koloniálna jurisdikcia vtedy obyčajne nedosahovala väčší územný vplyv než do vzdialenosti dostrelu diel z pevností a nesnažila sa okupovať zázemie svojich osád, práve okolo pevností Európanov začali vznikať malé osady, neskôr mestá, ktoré boli pod právomocami európskeho guvernéra, veliteľa pevnosti. Vo vnútrozemí však zotrvala vláda kmeňových náčelníkov.

Záujem európskych obchodníkov o kupovanie stále ďalších otrokov vyvolával medzi africkými kmeňmi permanentné boje, v ktorých porazené kmene boli zotročované. Vzájomne spútaní museli absolvovať dlhú a strastiplnú, niekedy a niekoľkosto kilometrovú cestu na pobrežie. Tam ich kupovali európski obchodníci, aby ich v hrozných podmienkach dopravovali na trhy s otrokmi v Západnej Indii (najmä Haiti) a stali sa tak navždy otrokmi na amerických plantážach alebo v baniach.

Začiatky portugalskej koloniálnej ríše v Afrike

Portugalci sa o vytvorenie koloniálneho územia pokúšali už koncom 15. storočia, keď sa v roku 1482 pri brehoch Konga a ústí rieky Zaire objavila portugalská eskadra, ktorej velil Diogo Cão. Keďže boli priateľskí prijatí miestnym vládcom, o niekoľko rokov sa vrátili a priviezli i skupinu kresťanských misionárov a remeselníkov. Tým bol položený začiatok portugalského koloniálneho panstva v Afrike a zahájená nové obdobie v dejinách Konga. Portugalská politika voči miestnemu vládcovi *manikongovi (Nzinga-a-Nkuwa)* a jeho štátu bola najprv založená na základe rovnosti. Portugalci sa zo začiatku správali korektne aj k miestnym obyvateľom a svoje úsilie obmedzovali len na pôsobenie kresťanských misionárov, pomáhali domorodcom učiť sa početným remeslám, vtedy v Kongu neznýmym (napríklad kovári, murári, krajčiri a i.). Prenikali do vnútrozemia Konga a Afriky v s cieľom šíriť kresťanstvo. Prinášali prvé knihy (pravdepodobne náboženského zamerania), učili domorodcov portugalský jazyk a zoznamovali ich s európskou civilizáciou. Pretože Kongo nemalo zlato ani striebro, Portugalci nemali úmysel natrvalo okupovať krajinu. Spojenectvo s Portugalcami sa pre *manikonga Nzinga-a-Nkuwu* sa zdalo veľmi nádejné: *manikonga* sa spolu s celou rodinou a dvoranmi nechal pokrstiť na kresťanskú vieru, prijal európske meno a stal sa z neho kráľ *João I.* Mnohí potomkovia náčelníkov rodov odišli študovať do Portugalska a iných krajín Európy, získať vzdelanie a oboznámiť sa s európskou civilizáciou. V roku 1518 bol člen rodu *manikonga*, ktorý prijal meno *Dom Henrique*, vysvätený vo Vatikáne za prvého afrického biskupa Konga. Rozširovalo sa kresťanstvo, vládnuca vrstva sa učila portugalský jazyk, preberala európsky spôsob života, včítanie etikety a odievania, európsku morálku, ba aj politickú kultúru (boli zriadené ministerstvá). Konžský *manikongo Affonso I.* bol osvieteným panovníkom a portugalského kráľa nazýval svojím „*kráľovským bratom*“, hoci *manokongo* odmietal portugalskú krutosť a obchodovanie s otrokmi. Pod vplyvom a podľa vzoru Portugalcov sa Kongo premieňalo na štát európskeho typu. Toto tzv. *spojenecké obdobie* vzájomných vzťahov trvalo až do roku 1570, keď *manikongo* v dôsledku vpádu kanibalských kmeňov *Jagov* musel požiadať Portugalsko o vojenskú pomoc. Za poskytnutú vojenskú pomoc sa Affonsovi

nástupcovia (*Alvaro I. i Alvaro II.*) už stali vazalmi portugalského kráľa. Portugalci tak získali kontrolu nad celým územím Konga. Povstanie, ktoré proti nim vypuklo v roku 1655, krvavo potlačili. Územie Konga sa rozpadlo na menšie časti a jeho ďalšie dejiny boli dejinami kmeňových vojen s cieľom zísť čo najviac otrokov. Podriadené malé kmeňové konžské i angolské štáty sa zmenili na zásobárne otrokov. V konečnom dôsledku získali Portugalci zdroje otrokov a monopol na takýto obchod. Obchod s otrokmi sa stal hlavným predmetom ich obchodnej činnosti. Najväčším prístavom v Angole, z ktorého vyvážali otrokov do Ameriky, bola *Loanda*.

Na východoafrickom pobreží v čase príchodu Portugalcov začiatkom 16. storočia existovali mestské štáty (Mombasa, Pate, Malindi), vedľa ktorých prosperoval aj Zanzibar, Pemba, Mozambik, Kilindži a i. Príchod loďstva Vasca da Gamu v roku 1498 na východné pobrežie Afriky bol začiatkom portugalskej nadvlády nielen nad mestami na východnom pobreží Afriky, ale v celom Indickom oceáne a Perzskom zálive. Arabskí a swahilskí obchodníci, ktorí dovtedy ovládali obchod v Indickom oceáne, boli postupne vytlačení portugalskou konkurenciou, často aj za použitia násilia. Iba v Malinde, ktorá bola politickým a obchodným súperom Mombasy, boli priateľsky prijatí. Mesto sa stalo dobrovoľným spojencom a miestny vládca sa stal vazalom portugalského kráľa. V Malinde získali do svojich služieb vzdelaného arabského lodivoda *Ahmada ibn Mádžida*, ktorý ich loďstvo priviedol dňa 20. mája 1498 do indického Kalikatu. Objavením tejto námornej cesty Portugalci prerušili moslimské obchodné tepny, zničili slabo vyzbrojené loďstvo Egyptanov, Turkov a Mamelukov, zlikvidovali monopol moslimského obchodu s korením, brokátom, hodvábom a iným orientálnym tovarom a ovládli obchod v Indickom oceáne. Opornými bodmi ich námornej moci a obchodného vplyvu sa v tomto teritóriu stal ostrov *Soktora (1506)*, ktorým ovládali plavbu do Červeného mora, prístav *Hormúz (1507)* v ústí Perzského zálivu, *Goa a Diú* na indickom pobreží (*1510*), *Malakka (1511)* a ostrovy korenia *Moluky, Ambiona, Ternate a Banda (1512)*. Indický oceán považovali za sféru svojho výsadného vplyvu. Zlikvidovali dovtedajšiu sieť existujúcich ekonomických vzťahov, pritom nevytvorili novú. Ich hlavným záujmom bolo, aby do Európy dopravili čo najväčšie množstvo orientálneho tovaru, odstránili z tohto obchodu všetkých konkurentov, aby dosiahli čo najväčší zisk. Ich obchodný, námorný a mocenský monopol trval až do konca 16. storočia, keď sa v Indickom oceáne objavili európski konkurenti z Holandska a Anglicka, reprezentovaní ich Východoindickými spoločnosťami. Feudálne Portugalsko muselo svoje pozície odstúpiť vtedy dvom ekonomicky najvyspelejším európskym krajinám. Sústredilo sa len na kolonizovanie časti východoafrického územia, na ktorom vytvorilo svoje dve kolónie: Angolu a Mozambik. Do roku 1512 na pobreží juhovýchodnej

Afriky nebolo významnejšie mesto, ktoré by akýmkoľvek spôsobom nepocítilo prítomnosť Portugalcov.

Hoci východné pobrežie Afriky nemalo pre Portugalcov takú dôležitosť ako Goa, Moluky či Hormuz, jeho ovládnutie malo predovšetkým strategický význam: z neho mohli kontrolovať námorné cesty do Indie a celej Ázie, obsadením tohoto územia zabránili inej európskej krajine usadiť sa na ňom a tak ohrozovať portugalský obchodný monopol. Prístavy na pobreží južne od mysu *Delgado* zároveň slúžili Portugalcom i ako zastávka po oboplávaní mysu *Dobrej nádeje* na ceste do Ázie. Hlavnou základňou Portugalcov na východnom pobreží Afriky sa stali mestá *Mombasa* (pevnosť Fort Jesus) a *Mozambik* (pevnosť sv. Sebastian). V oboch mestách mali Portugalci stále vojenské posádky, ktoré boli podriadené miestokráľovi v indickej Goe.

Portugalský koloniálny systém sa v Mozambiku a Angole začal vytvárať na začiatku 17. storočia. Územie, ktoré malo byť predmetom kolonizácie, bolo efektívne rozdelené medzi portugalských obchodníkov s otrokmi a misionárov (tzv. *prazeros*), ktorí pôsobili podľa vlastných cieľov a záujmov, bez ohľadu na záujmy koloniálnej správy. Do vnútrozemia prenikali na vlastnú päsť a obyčajne sa spájali s misionármi z radov dominikánov a jezuitov. Portugalci však neboli schopní, na rozdiel od Holanďanov, Francúzov či Angličanov, zabezpečiť ekonomickú prosperitu oboch tvoriacich sa kolónií, pretože hlavnou prekážkou portugalskej expanzie bola zaostalá štruktúra feudálnej spoločnosti v Portugalsku. Väčšinou sledovali vlastný prospech a zaujímali sa len o zlato, striebro, o obchod s otrokmi a o šírenie kresťanstva. Tri storočia portugalskej kolonizácie ukazovali, že Portugalci nedokázali rozvinúť ekonomiku koloniálnych území, preto obe krajiny - Angola i Mozambik - v 17. a 18. storočí výrazne zaostávali za vývojom v okolitých kolóniách európskych krajín.

Kolonizovanie južnej Afriky Holanďanmi a Angličanmi

Územie južnej Afriky pred príchodom prvých Európanov obývali od 12. až 14. storočia bantuské kmene, ktoré vytlačili z tohto veľkého územia kmene *Sanov* a *Khoinov*, odpradávná sa zaoberajúcich zbieračstvom a pastierstvom. Aj juhoafrickí *Bantuovia* sa zaoberali pastierstvom, ale aj poľnohospodárstvom. Jadrom ich politickej organizácie bol klan, skladajúci sa z rodín a vyznačujúci sa vlastným životom. Na čele klanu stál náčelník. V spoločenskom vývoji boli v období rozpadu prvotnopospolného zriadenia.

Aj keď Portugalci po roku 1488, keď Bartolomeu Diaz prvýkrát oboplával mys *Dobrej nádeje*, Portugalci mnohokrát vystúpili na pobrežie cípu južnej Afriky (Kapsko a Natal), neu-

sadili sa tu, pretože krajina bola chudobná, zlato a slonovinu tu nebolo možné nájsť. Pobrežie už na prvý pohľad nehostinné sa im nepozdávalo vhodné ani na zriadenie stanice pre lode plávajúce okolo Afriky do Indie a ďalej do Ázie. Len čo sa na začiatku 17. storočia v moriach pri brehoch Afriky začali objavovať Holanďania, zmenila sa situácia. Predovšetkým preto, lebo holandské lode nemohli nemali na ceste do Indie a Batávie vlastný prístav, zásoby vody a potravín, pretože plavba často trvala bez medzipristátia aj šesť mesiacov. Keď objavili pravidelnosť prúdenia vetrov v Atlantickom a Indickom oceáne, Holandská Východoindická spoločnosť, založená v roku 1602, sa rozhodla zriadiť pri myse Dobrej nádeje námornú stanicu, vybudovať pevnosť a usadiť tu určitý počet holandských kolonistov. Tak v roku 1652 sa tomto území vylodil úradník holandskej Východoindickej spoločnosti *Jan van Riebeeck* s nepočetnou skupinou Holanďanov a založil Kapské mesto. Pretože holandskí osadníci sa zaoberali pestovaním poľnohospodárskych plodín a chovom dobytká za účelom zásobovania holandských lodí, zaberali africkým obyvateľom pôdu a dostali sa tak do konfliktu s kmeňom *Khoinov*, ktorých Holanďania nazývali *Hotentoti*. Pod vojenskou prevahou Európanov museli *Khoinovia* ustupovať stále viac do vnútrozemia. Ďalší juhoafrický kmeň – *Sanovia*, ktorých Holanďania nazývali *Bosjiman (Kričkári)*, používal v boji proti Holanďanom otrávené šípy, bol natoľko nebezpečný, že jeho príslušníkov Holanďania strelali. Keďže *Sanovia* i *Khoinovia* sa počas niekoľkých desaťročí sťahovali ďalej do vnútrozemia, aby sa vyhli otroctvu, posilňovali európsku komunitu francúzskymi hugenotmi a inými holandskými slobodnými presídlencami (*burghers*). Často sa európski prisťahovalci sa začali rasovo miešať. Vznikla nová početná skupina miešancov, tzv. *bastardi*, ktorí sa stali zárodkom kapského farebného obyvateľstva, čo neskôr viedlo k začiatku politiky rasovej segregácie.

Na získanom území bola vytvorená *Kapská kolónia*, ktorá v roku 1707 mala 1641 slobodných občanov (Hrbek a kol.: *Dějiny Afriky*, s. 128) a rozširovala sa 50 km od Kapského mesta. Na začiatku 17. storočia sa vo vnútrozemí usídľovali početní holandskí sedliaci – *Búrovia* (z *holandského boer – sedliak*), aby sa vyhli daňovým poplatkom, budovali si tu poľnohospodárske farmy. Nedostatok pracovných síl viedol k dovozu otrokov z Malajzie, z Mozambiku i z guinejského pobrežia. Spolu so zvyšovaním počtu *Búrov* (v roku 1795 počet *Búrov* dosahoval 22 tisíc a počet otrokov 25 tisíc), rástol i počet otrokov, čo vyvolávalo potrebu ďalšieho zväčšovania územia. Pohraniční *kočovní Búrovia* (tzv. *Trek-Búrovia*) sa zaoberali predovšetkým pastierstvom, a preto potrebovali stále väčšie územia. To mohli dosiahnuť len zabratím územia, obývaného *Khoinmi* a *Khosmi*. *Búrske* tzv. *comanda* zaberali pôdu a dobytok domorodcov, čo viedlo k trom vojnám *Khosov* a *Khoinov* proti *Búrom*. Posledná vojna bola v rokoch 1799 – 1802, keď sa o Kapskú kolóniu začali zaujímať Angličania. Keď-

že sa v dôsledku víťazných vojen na európskom kontinente proti Španielsku a Francúzsku zmocnili námornej hegemonie v Indickom oceáne, v roku 1795 obsadili strategicky významné územie Kapského mesta. Zasiahli postupne i do konfliktu Búrov s pohraničnými kmeňmi Khosov a do vnútrobúrskych sporov. Do Kapskej kolónie začali prichádzať anglickí misionári, protestujúci proti neľudskému zaobchádzaniu s domorodcami. Keď z kmeňa Khoinov, tradičných nepriateľov Búrov, začali organizovať pomocné vojenské oddiely, vyzbrojované strelnými zbraňami, a miestnu políciu, Búrovia začali voči Angličanom otvorene prejavovať svoju nespokojnosť. Aj keď v roku 1802 po podpísaní mieru vo francúzskom Amiens vrátili Kapskú kolóniu Holanďanom (*vtedy Batávskej republike*), po vzniku napoleonských vojen ju v roku 1806 ju obsadili znovu. Teraz už boli rozhodnutí nevzdať sa tohto strategicky významného územia a ešte v tom istom roku zaviedli v kolónii vlastnú správu. Po Viedenskom kongrese v roku 1815 Británia získala Kapskú kolóniu natrvalo. Búrovia sa tak stali britskými poddanými, ale nemali práva britských občanov. Namiesto holandského jazyka koloniálna správa zaviedla používanie angličtiny, zakázala obchod s otrokmi, obmedzovala voľnosť pohybu tzv. Trek-Búrov. Britské sudy začali prejednávať sťažnosti Khoinov proti svojim búrskym pánom. Búrovia to považovali za „*bezbožné rovnostárstvo*“ a za protibúrsky útok. Vzburá na východe kolónie bola však potlačená, jej vodcovia popravení. Stali sa symbolom a začiatkom búrskeho odporu proti Angličanom. Tým, že sa Kapská kolónia dostala pod britskú správu, nezmenila sa len situácia Búrov, Khoinov a Khosov, ale ovplyvnilo to i osudy početných bantuských kmeňov, ktoré museli čeliť oveľa silnejšiemu nepriateľovi než boli búrske *comanda*. Začala sa obdobia bojov Búrov a bantuských kmeňov proti Britom.

Pokusy o kolonizovanie Madagaskaru Francúzmi

Ostrov Madagaskar ako prví Európania objavili Portugalci v roku 1500 počas Cabralovej výpravy do Indie. Nazvali ho *Ostrov sv. Vavrinca (Ilha do São Lourenço)*. V polovici 16. storočia vybudovali na ostrove malú osadu *Trano (Kamenný dom)* a snažili sa zničiť bohaté arabské osady na západnom pobreží. Portugalci, ani iní Európania sa nepokúšali trvalo usadiť na ostrove. Aj preto sa Madagaskar stal dôležitou základňou európskych pirátov (vznikli tam i pirátske republiky), ktorí ohrozovali bohatý obchod Európanov v Indickom oceáne. Francúzi boli prvými Európanmi, ktorí sa snažili založiť na Madagaskare svoju kolóniu, hoci popri nich na Madagaskare vytvorili niekoľko osád i anglickí a holandskí obchodníci. Kardinál Richelieu v roku 1642 zabezpečil, že práve vytvorenej *Compagnie d'Orient* bola vydaná koncesia s právom na monopolný obchod s Madagaskarom. Ešte v tom istom roku zorganizovaná námorná výprava mala nadviazať s ostrovom obchodné vzťahy. Veliteľ výpravy *Jacques*

Pronis vybudoval na Madagaskare základňu *Fort Dauphin*. Pretože obyvateľstvo ostrova nemalo s Európanmi (európski piráti) dobré skúsenosti, bojkotovalo obchod s Francúzmi a odmietalo im dávať potraviny. Vzbury vo francúzskej posádke viedli v roku 1648 k vymenovaniu nového guvernéra, ktorým sa stal *Étienne de Flacourt*. Bol prvým Európanom, ktorý podrobne opísal Madagaskar. Ostrovné kmene viedli neustály boj proti francúzskym kolonistom. Ich odpor vyvrcholil v roku 1674, keď sa zjednotili a obliehali francúzsku pevnosť. Po jej páde väčšina posádky zahynula a kolonisti boli nútení opustiť ostrov.

Francúzsko i napriek prvému neúspechu vyhlásilo svoj nárok na Madagaskar. V prvej polovici 18. storočia sa pokúšalo o novú expanziu na ostrov. Francúzska vláda kúpila v roku 1772 od miestnych vládcov malý ostrov *Nosy Borahy (Ile de Sainte Marie)*, uzavrela s niekoľkými náčelníkmi na Madagaskare zmluvy a Francúzsko začalo obchodne prenikať na celý ostrov. Preníkaním na ostrov bol poverený Móric Beňovský, dobrodruh z vtedajšieho Uhorska.

Maurycy Beniowski (1741 – 1786) pochádzal z *Vrbového pri Trnave*, z rodiny poľského šľachtica, ktorá sa vysťahovala na Slovensko. Slúžil v rakúskej i poľskej armáde. V roku 1769 bol zajatý cárskou armádou, deportovaný do vyhnanstva na *Kamčatku*, odkiaľ o rok neskôr ušiel a dal sa do služieb Francúzska. Keďže sa mu podarilo získať vplyv na niektorých náčelníkov na Madagaskare, francúzska vláda ho vymenovala guvernérom svojich území na ostrove. Sledoval však viac svoj osobný prospech, preto ho francúzska vláda z funkcie odvolala a z ostrova musel odísť. V roku 1785 sa však vrátil a vyhlásil sa za „cisára madagaskarskej ríše“. Spojil sa s Holanďanmi, obohacoval sa obchodom s otrokmi a začal kolonizáciu ostrova na vlastnú päsť. Chcel dobyť celý ostrov. Pre tento zámer získal podporu obchodných kruhov v Bostone. V roku 1876 francúzska vláda proti nemu poslala z ostrova *Mauritius (Ile de France)* vojenský oddiel. Beňovský v boji padol. Tým sa skončil i druhý pokus Európanov o ovládnutie a kolonizovanie ostrova.

Prvé obdobie prenikania Európanov do Afriky, charakterizované dvoma externými faktormi, ktoré pôsobili na vývoj afrických dejín, a vyznačujúce sa živelnosťou záujmov jednotlivých európskych krajín, sa skončilo koncom 18. storočia. Prvým faktorom boli mocenské výboje osmanskej ríše na severe Afriky. Skončili postupným úpadkom osmanského vplyvu a vznikom nezávislých štátov na území, ktoré predtým patrilo pod vplyv tureckého sultána (Egypt, Tunisko, Alžírsko, Maroko a i.). Pre politický vývoj v Afrike bol rozhodujúci len druhý externý faktor – európska kolonizácia. Od začiatku 19. storočia nadobúdala nové formy, zodpovedajúce spoločenskému a ekonomickému vývoju v európskych metropolách.

Druhé obdobie európskej kolonizácie – konečné rozdelenie Afriky

Charakteristickým rysom druhého obdobia bolo kolonizovanie severnej Afriky a prenikanie do jej vnútrozemia, vytváranie ekonomických a politických vzťahov metropol s kolóniami, rozdelenie a ovládnutie afrického kontinentu európskymi mocnosťami. Proces europeizácie Afriky mal priamu súvislosť s hospodárskym vývojom v európskych krajinách, predovšetkým s rozvojom výroby, potrebou surovínových zdrojov a odbytom výrobkov, teda rozširovaním trhu a zavedením legálneho obchodu s kolóniami. Prvým predpokladom tohto vývoja bol rozvoj výmenného obchodu, ktorý za privázané európske výrobky získaval suroviny. Postupne sa európske mocnosti snažili mocensky ovládnuť tieto územia, vytvoriť v nich koloniálnu správu a vytlačiť zahraničnú konkurenciu. Územie Afriky bolo postupne vťahované do hospodárskeho systému európskych mocností a do svetového trhu. Rozvoj ekonomických vzťahov bol nemysliteľný bez ukončenia obchodu s otrokmi, ktorý dovtedy narúšal demografický rozvoj. Od začiatku 19. storočia postupná europeizácia Afriky, to znamená prenášanie európskej civilizácie a pôsobenie Európanov sa stalo hlavnou a rozhodujúcou silou v jej dejinách tohto obdobia.

Zrušenie obchodu s otrokmi

Prvé pokusy zakázať obchod s otrokmi spadajú do konca 18. storočia. Súvisia s nástupom ideológie liberalizmu a s revolučnými udalosťami vo Francúzsku. Konvent dekrétom zakázal takýto obchod už v roku 1794. Hoci neskôr Napoleon dekrét zrušil, v roku 1815 bol obnovený. Dánsko takýto zákon vydalo v roku 1802. Najväčší význam mal však zákon, ktorý vydal britský parlament v roku 1807. Obchod s otrokmi vyhlásil za nezákonnú činnosť pre každého britského občana a stanovil i prísne tresty za jeho nedodržiavanie. Podobné zákony vydali i Španielsko, Portugalsko a iné štáty. Zákaz obchodovania s otrokmi postupne viedol i k zrušeniu otroctva ako systému. Veľká Británia otroctvo vo svojich kolóniách zrušila v roku 1833 a Francúzsko v roku 1848. Špeciálne lode Veľkej Británie (*antislavery patrol*) a tiež aj lode Francúzska dokonca vytvárali tzv. *protitrokárske patroly*. Obchod definitívne zanikol až vtedy, keď už nebol dopyt po otrokoch – v USA v roku 1865, na Kube a v Brazílii až v 80-tych rokoch.

Výskumné cesty Európanov do vnútra Afriky - objavovanie afrického vnútrozemia

S rozvojom vedy a hospodárskeho pokroku v 1. polovici 19. storočia sa Európania začali systematickejšie zaujímať i o preskúmanie vnútrozemia Afriky, ktorá doposiaľ bola neznámym kontinentom. Hoci prvé veľké cesty boli uskutočnené ešte koncom 18. storočia (*napríklad škótsky cestovateľ James Bruce v rokoch 1768-1773 v Etiópii, jeho krajan Mungo Park prenikal v rokoch 1795-1797 po rieke Niger až k jej ústí - a tam aj zahynul*), až v dvadsiatych rokoch 19. storočia prenikali Briti za podpory svojej vlády cez Saharu, na dolný tok Nigeru, nemecký bádateľ *Heinrich Barth* v rokoch 1850-1855 do Sudánu, Francúzski cestovatelia od Senegalu, k Nigeru (*napríklad René Caillé prešiel v rokoch 1827-1828 z Guinei do Timbaktu a odtiaľ cez Saharu do Tangeru*) a tiež i k Čadskému jazeru.

Najvýznamnejší prínos v objavovaní vnútrozemia Afriky mal z európskych bádateľov *David Livingston*, ktorý viac ako 30 rokov skúmal povodie Zambezi, prešiel naprieč Afrikou z Luandy do Mozambiku, púšťou Kalahari, objavil jazero Ňasa a preskúmal horný tok rieky Kongo. Bol jedným z tých Európanov, ktorí preukazovali srdečný vzťah k domorodcom. Jeho dobrodružné cesty vyvolávali vo vtedajšej Európe značný záujem a podnietili ďalších cestovateľov o skúmanie vnútrozemia Afriky, ale aj o uskutočňovanie misionárskej činnosti a propagovanie myšlienky tzv. legitímneho obchodu. (*Spomenieme napríklad nemeckých misionárov Krapfa a Rebmana, ktorí sa zaslúžili o preskúmanie východnej Afriky, proti prúdu Nílu až k jeho prameňu ako prví Európania prenikali Speke a Grant (1862-1864), k jazeru Tanganika Speke spolu s Burtonom (1858), v rokoch 1873-1875 prešiel Cameron zo Zanzibaru, cez Tanganiku a Kongo celý africký kontinent. Podobne aj cesta Angličana Stanleyho zo Zanzibaru k hornému Kongu, ktorý sa vydal hľadať stratенú výpravu Livingstona, a nakoniec i šťastné stretnutie oboch cestovateľov vyvolávali významnú pozornosť v Európe.*) Po stopách cestovateľov do vnútrozemia Afriky prichádzali európski misionári. Šírenie kresťanstva ako súčasť európskej civilizácie bolo považované za významný prostriedok v boji proti obchodu s otrokmi. Pod vplyvom ich misijnej činnosti vznikali v niektorých afrických krajinách africké kresťanské sekty, ktoré položili základy vzniku neskorších kresťanských cirkevných organizácií, ktoré sa v niektorých častiach Afriky významne rozširovali od začiatku v 20. storočia. Európski kresťanskí misionári postupne získavali významný vplyv medzi niektorými vrstvami afrického obyvateľstva, pretože plnili dôležité sociálne funkcie – napríklad v oblasti vzdelávania i zdravotnej starostlivosti domorodého obyvateľstva. Na druhej strane ich ochrana bola často zámienkou na uplatňovanie koloniálnej politiky a stali sa tak jej nástrojom, ba často aj prvými obeťami protikoloniálnych nepokojov. Je možné konštato-

vať, že európski misionári okrem vykonávania misijnej činnosti napomáhali v civilizačnom rozvoji na mnohých teritóriách Afriky.

Mocenské snahy európskych krajín v Afrike

Až do obdobia, keď bol likvidovaný obchod s otrokmi, preskúmané nové obchodné možnosti a otvorené vnútrozemie, európske mocnosti neprejavovali záujem o územia tropickej Afriky. Pretože oblasť severnej Afriky bola podstatne hospodársky a spoločensky rozvinutejšia, mohla sa stať potenciálnym odbytkom európskeho tovaru. Aj z tohto dôvodu územie severnej Afriky sa stalo predmetom mocenského záujmu európskych krajín o niekoľko desaťročí skôr, než oblasť subsaharskej Afriky. Už Napoleonova výprava do Egypta v roku 1798 a jeho plány na obsadenie pobrežia severnej Afriky boli signálom, že európske mocnosti majú o túto oblasť záujem. Tak ako inde, aj tu začali na seba narážať záujmy Francúzska a Veľkej Británie. Briti využívali svoju námornú prevahu, kontrolovali námorné cesty a húževnato bránili Francúzsku ovládnuť cestu do Indie cez Egypt. Strategický význam Egypta bol o to väčší, že sa rozpadávala osmanská ríša a jeho ovládnutie malo strategický význam z hľadiska možností rozšírenia koloniálneho vplyvu na ďalšie územia Afriky. Aj francúzska vojenská expedícia do Alžírsku v roku 1830, jeho kolonizovanie a premena na presídleneckú kolóniu, sledovala predovšetkým mocenské záujmy než snahy o ekonomické ovládnutie dobytého územia. Podobne aj Veľká Británia obsadila Kapskú kolóniu predovšetkým preto, lebo mala strategický význam na ceste do Indie. Až postupne na týchto územiach začali do popredia vystupovať hospodárske záujmy metropol. Po skončení napoleonských vojen v roku 1815 boli koloniálne územia európskych mocností na území Afriky vcelku nepatrné: Portugalsku patrili predovšetkým Kapverdské ostrovy, Madeira, São Tomé a Príncipe, neširoké pobrežie v Guinei, Angole a Mozambiku. Všetky tieto kolónie boli využívané najmä na obchod s otrokmi a práve z nich boli deportovaní otroci do Ameriky. Španielsko kontrolovalo niekoľko miest (Ceuta a Melilla), ktorých sa zmocnilo už v 15. a v 16. storočí, Holandsko a Dánsko mali niekoľko pevností na Zlatom pobreží. Francúzsko po roku 1815 sa vrátilo do Senegalu, na Réunion a nárokovalo si na niekoľko prístavov na Madagaskare. Veľká Británia okrem Kapskej kolónie, ktorá začínala nadobúdať charakter predídleneckej kolónie, si udržiavala svoje pozície na Zlatom pobreží, na pobreží Gambie a v roku 1808 sa jej kolóniou stala i Sierra Leone. Na ceste do Indie mala početné oporné body, napríklad ostrovy Asencion, Svätá Helena, Seychely, Mauritius. Pod osmanskou nadvládou bol Egypt. Od roku 1815, s výnimkou okupovaného Alžírsku francúzskym vojenským kontingentom, nedošlo do roku 1879 k väčším teritoriálnym

zmenám na území Afriky. Európania svoj vplyv rozširovali len na pobreží, viac do šírky, čo bol celoafrický jav. Len v Alžírsku, Senegale, Kapskej kolónii sa snažili prenikat' hlbšie do vnútrozemia. Žiadna z európskych mocností, predovšetkým Veľká Británia a Francúzsko, sa nesnažili (s výnimkou uvedených krajín) o politickú nadvládu na získaných územiach. Vojenské hliadky európskych krajín, pôvodne určené na potláčanie obchodu s otrokmi, začali stále viac ochraňovať európsky obchod a boli mocenským nástrojom európskych krajín proti vládcom domácich kmeňov. Do obchodu s africkými krajinami postupne prenikal mocenský element Európanov, proti ktorému boli africké spoločenstva bezmocné. Vojenské hrozby a nátlak často nadobúdali podobu priameho zasahovania Európanov do vnútorných záležitostí afrických spoločenstiev. Predovšetkým Veľká Británia sa dožadovala zachovávanía pravidiel slobodného obchodu, pretože bola nielen najsilnejšou námornou veľmocou, ale mala i najvyspelejší priemysel, ktorého produkciu potrebovala umiestňovať i v afrických krajinách a nebála sa pritom konkurencie ostatných európskych krajín. Preto až do 60-tych rokov 19. storočia vystupovala proti koloniálnym anexiám. Britský parlament v roku 1865 dokonca vydal zákon zakazujúci ďalšie rozširovanie afrických kolónií.

Francúzsko v koloniálnej politike postupovalo opačným spôsobom. V snahe eliminovať britskú konkurenciu začalo okupáciu Senegalu a snažilo sa zabezpečiť si obchodné cesty do vnútrozemia pred silnými africkými štátmi. Konkurenčný boj medzi britským a francúzskym obchodným kapitálom sa prejavoval na celom západoafrickom pobreží a na Madagaskare, aj keď africké koloniálne otázky doposiaľ nenadobudli prvoradý význam v mocenskej politike oboch najvýznamnejších koloniálnych metropol Európy. Doposiaľ sa vyznačovali neskomplicovať európsku politiku zbytočným napätím v Afrike.

V severnej Afrike, najmä v Egypte, Tunisku a Maroku bola odlišná situácia: v dôsledku úpadku osmanskej ríše vznikli tu vlády novodobého typu, vyznačujúce sa pozostatkami feudálnej koncentrovanej moci. Vyšší stupeň spoločenského rozvoja umožňoval európskym krajinám vývoz finančného kapitálu a rôznymi formami pôžičiek a koncesíí zakladať akciové spoločnosti, ktorými európske metropoly stále viac prenikali do hospodárstva krajín severnej Afriky a vo vzájomnom obchode dosahovali neekvivalentnú výmenu. Vytvárala sa tak závislosť na európskom finančnom kapitále, najmä francúzskom a anglickom. Prenikanie európskeho kapitálu do afrických krajín viedlo k vytvoreniu koloniálneho systému, charakterizovaného plným ekonomickým a politickým ovládaním koloniálnych území.

Rozdelenie Afriky európskymi koloniálnymi mocnosťami

Predchádzajúce obdobie prenikania Európanov na africký kontinent, vytvorenie oporných bodov a pevností na pobrežiach vytvorilo predpoklady pre prenikanie do afrického vnútrozemia a jeho kolonizovanie. Pretože Afrika vyvolávala stále väčší záujem európskych mocností, k tradičným koloniálnym krajinám, ako bola Veľká Británia, Francúzsko, v menšej miere Portugalsko a Španielsko, vstupujú na africkú scénu európske štáty, ktoré predtým nejavili záujem o vytvorenie koloniálneho panstva – Nemecko, Belgicko a Taliansko. Proces kolonizácie Afriky tak nadobúdal širšie rozmery a ovplyvňoval politický vývoj v Európe. Povedané inými slovami, africké otázky nadobúdali stále väčší význam v politike európskych mocností, ovplyvňovali pomer síl v Európe, viedli k vytváraniu nových politických spojenectiev a paktov, čím sa vyostrovali staré rozpory. Ak sa v roku 1879 mapa európskeho koloniálneho panstva v Afrike podstatne nezmenila v porovnaní s rokom 1815, v roku 1900 bol takmer celý africký kontinent, s výnimkou Etiópie, Libérie a Maroka, rozdelený medzi sedem európskych koloniálnych mocností, ktoré sa v Afrike snažili získať čo najväčšie územie. K tradičným európskym koloniálnym krajinám (najmä Veľká Británia a Francúzsko) o koloniálne územia v Afrike sa začalo zaujímať i Nemecko, Belgicko a Taliansko. Pretože koloniálna politika jednotlivých európskych štátov musela reagovať i na meniace sa vnútorné politické a sociálne pomery a zároveň aj na ciele zahraničnej politiky, dochádzalo v nej k zvratom, k používaniu agresívnosti alebo ústupkov voči iným štátom. V procese delenia Afriky sa posúvali ohniská rozporov do rôznych afrických teritórií.

Nemecko pred svojim zjednotením (1871) neprejavovalo záujem o kolónie v Afrike, i keď nemecké firmy už od polovice 19. storočia obchodovali s niektorými krajinami Afriky. Kancelár Bismarck sa odmietavo staval k žiadostiam nemeckých finančných a obchodných kruhov podporovať ich prenikanie do Afriky. Tento postoj zdôvodňoval postavením Nemecka medzi Francúzskom a Ruskom a obavou, že Nemecko by tým riskovalo konflikt s Anglickom, ktoré považoval za najvýznamnejšiu koloniálnu mocnosť. Začiatkom 80-tych rokov však Bismarck využil vzájomné spory európskych mocností (najmä Anglicka a Francúzska) k realizovaniu koloniálnych záujmov cisárskeho Nemecka. Vstup Nemecka do koloniálnej politiky bol rýchly a energický. Od konca roku 1883 do začiatku roku 1885 cisárske Nemecko získalo koloniálne územie v juhozápadnej Afrike, v Togu, Kamerune a vo východnej Afrike. Teritoriálnu okupáciu týchto území začali súkromné nemecké firmy, ktoré nimi obsadené územia považovali za „chránené územia“ (*Schutzgebiete*) a bola v nich zavedená nepriama forma vlády. Zámienkou bola ochrana nemeckých obchodných záujmov.

O niekoľko rokov neskôr, keď na obsadených územiach vypukli ozbrojené povstania, nemecká vláda nastolila v kolóniách priamu správu a svojim obchodným spoločnostiam ponechala len ekonomické privilégiá. Nezanedbateľným motívom koloniálneho postupu Nemecka bola aj skutočnosť, že teritoriálne delenie Afriky bolo v záverečnej fáze a Nemecko, tak ako aj iné európske koloniálne mocnosti, malo záujem obsadiť čo najväčšie územie. Narážalo nielen na odpor Francúzska a jeho snahu o odplatu za potupnú porážku vo francúzsko-pruskej vojne, ale i na odpor Veľkej Británie, ktoré v rýchle sa rozvíjajúcej nemeckej ekonomike videlo svojho najväčšieho protivníka. Africká politika sa stala významnou časťou nemeckej zahraničnej politiky pred prvou svetovou vojnou.

Ďalším európskym štátom, hlásiacim sa o korisť pri delení Afriky, bolo Belgicko. Belgická Medzinárodná africká asociácia kráľa Leopolda II. v rokoch 1879 až 1884 získala pod svoju kontrolu veľkú časť Konga a súčasne s Francúzskom okupovali Belgičania oblasti rieky Kongo. Protesty Portugalska, ktoré malo svoje záujmy v tejto oblasti, podporilo Anglicko. Na stranu Francúzska a Belgicka sa postavil kancelár Bismarck, ktorý využil túto situáciu na vyostrenie francúzsko-anglického sporu o koloniálny vplyv v Afrike. Na základe Bismarckovej iniciatívy bola do v novembri 1884 zvolaná do Berlína medzinárodná konferencia o otázkach Konga. Táto konferencia, ktorá sa skončila vo februári 1885 podpisom „záverečných aktov“, vošla do dejín pod názvom Berlínska konferencia. Zúčastnilo sa jej 15 štátov, aj keď niektoré nemali v Afrike žiadne záujmy. Popri Bismarckovi najschopnejším diplomatom na konferencii bol nepochybne belgický kráľ Leopold II., ktorý, využívajúc rozpory európskych koloniálnych mocností, dokázal si pre svoje požiadavky získať podporu Francúzska, Nemecka i USA a dosiahol, že konferencia i napriek odporu Anglicka a Portugalska uznala *Slobodný konžský štát*. Leopold II. sa stal jeho vládcom i majiteľom. Konferencia prijala tieto záverečné rozhodnutia: **1.** Zákaz obchodovania s otrokmi. **2.** Slobodný obchod v povodí Konga pre všetky mocnosti. **3.** Neutralita všetkých krajín v po povodí Konga, a to aj v prípade európskeho konfliktu. **4.** Zásady pre plavbu na rieke Kongo. **5.** Zásady pre plavbu na rieke Niger. **6.** Prijala pravidlá pre budúcu okupáciu pobrežná území Afriky. (Podľa Hrbek, I.: Dějiny Afriky, s. 160) V uvedených pravidlách „záverečných aktov“ bola zakotvená zásada, že *teritoriálna okupácia afrického územia bude uznaná len vtedy, ak o tom budú oficiálne vyrozumění všetci signatári „záverečných aktov“ Berlínskej konferencie a ak bude na okupovanom území zavedená efektívna správa, považovaná za dostačujúcu k ochrane doterajších práv, slobody obchodu a tranzitu*. Uvedené pravidlá sa tak stali najvýznamnejšou súčasťou „záverečných aktov“. Teritoriálne otázky boli však z programu konferencie vylúčené a existujúce spory sa riešili dvojstrannými rokovaniami. V dôsledku záverov konferencie kaž-

dý štát sa usiloval deklarovať na ďalšie časti afrického územia, čím konferencia prispela ku konečnému deleniu Afriky medzi európske koloniálne mocnosti.

Francúzska kolonizácia krajín Maghribu

Začiatky kolonizácie krajín Maghribu Európanmi (krajiny v severnej Afrike západne od Egypta) spadajú do 30-tych rokov 19. storočia a išlo o Lýbiu, Tunisko, Alžírsko a Maroko.

Prvou z krajín, ktoré čelila európskej koloniálnej expanzii, bolo **Alžírsko**. Do roku 1830 bolo nezávislým a suverénnym feudálnym štátom, ktorý mal vlastnú vládu na čele s *dejom* a štátnu administratívu. Vo vzdialenejších oblastiach medzi kočovnými kmeňmi bola moc *deja* len formálna. Jeho armáda bola slabo vyzbrojená a nepočetná. Udržiavalo diplomatické styky s niektorými krajinami Európy i s USA a podieľalo sa na medzinárodnom obchode vývozom svojho obilia. Malo približne 2000 škôl a 4 *madrasy* (islamské školy). V spoločnosti prebiehal proces vytvárania alžírskych národnosti a formovania alžírkeho národa. Formálnou zámenkou vpádu francúzskeho expedičného zboru do Alžírska (podľa tvrdení Francúzska) bol „*úder vejárom*“, ktorým tuniský dej Husajn udel francúzskeho konzula Devala počas jeho audiencie. Predmetom sporu bol dlh niekoľko miliónov frankov, ktoré malo Francúzsko zaplatiť za tuniské obilie, a nechota zaplatiť ho. Skutočný dôvod francúzskej vojenskej invázie bol koloniálny a mocenský. Výstižne ho vyjadril jeden z ministrov vojny krátko po dobytí Alžírska: „...*získali sme rozsiahle územie pre odliv prebytkov nášho obyvateľstva a trh pre výroby našich tovární.*“ (Hrbek, I.: Dějiny Afriky, s. 190) Okrem toho obsadením Alžírska chcelo Francúzsko zmenšiť mocenský vplyv Anglicka v Stredozemnom mori. V Európe sa vtedy neverilo, že dôvodom vojenského zásahu je spomínaná urážka francúzskeho konzula, čo komentoval aj rakúsky minister Metternich, keď vyhlásil, že *kvôli jednému úderu vejárom sa nevydá 100 miliónov frankov a neriskuje 40 000 vojakov*. Francúzske vojsko sa v Alžírsku vylodilo 14. júna 1830. V niekoľkých šarvátkach porazilo slabé dejovo janičiarske vojsko a obsadilo Alžír. Vojenské výpravy do vnútrozemia však narážali na silný odpor Alžírčanov. V roku 1831 bola z dobrodruhov rôznych krajín založená francúzska cudzinecká légia, ktorá zasahovala aj do bojov v Alžírsku. V jeho vnútrozemí sa proti Francúzom zjednotili domáce kmene. Do čela odporu sa v roku 1832 postavil *Abd al-Kádir*. Ako 24 ročný bol vyhlásený za emira spojených kmeňov a 15 rokov viedol úspešný boj za oslobodenie Alžírska. Vytvoril silný centralizovaný štát, zorganizoval početnú a dobre vyzbrojenú armádu a do roku 1834 sa mu podarilo oslobodiť takmer celú krajinu a spôsobiť francúzskemu vojsku značné straty. Francúzska okupačná moc sa uplatňovala len v niektorých mestách na pobreží (napríklad

Oran). Hoci na jednej strane v mierovej zmluve z roku 1837 Francúzsko uznalo Abd el-Kádír suverenitu nad alžírskym územím, na druhej strane jeho armáda pripravovala do Alžírsku novú vojenskú expedíciu. Pod velením maršala *Bugeauda* bolo v roku 1841 zahájené nové vojenské ťaženie, teraz už v počte 108 tisíc vojakov. Proti tejto vojenskej presile Abd al-Kádír sa stiahol do Maroka a pokračoval v partizánskom boji. Až v roku 1847 sa Francúzom podarilo Abd al-Kádíra zajať. Bol prevezený do Francúzska, ale v roku 1852 mu bolo povolené odísť do Damašku, kde v roku 1888 zomrel. Odpor proti francúzskym kolonizátorom pokračoval aj v ďalších rokoch početnými povstaniami. Francúzsku muselo neustále udržiavať v Alžírsku takmer stotisícovú armádu, pričom francúzske straty na životoch v doterajších 15-ročných bojoch boli značné (asi 40 tisíc vojakov). Abd al-Kádír bol najsilnejším odporcom francúzskych kolonizátorov, nie však jediným. I po jeho porážke sa Francúzi po celé desaťročia pri prenikaní do alžírkeho vnútrozemia používali taktiku „spálenej krajiny“ a stretávali sa s tvrdým odbojom Alžírčanov. Napríklad v Kabylsku sa do čela odporu postavila mladá dievčina *Lalla Fátima*, ktorú Francúzi zajali v roku 1857. Po porážke povstaní Francúzi uskutocňovali proti domorodcom tvrdé represálie, ktorých súčasťou bolo zaplatenie vojnovéj náhrady, konfiškáciou najlepšej pôdy, početné tresty smrti, vyhnanstvo a väzenie. Aby obsadili celú krajinu, musela početná francúzska koloniálna armáda viesť až 50-ročné boje s berberskými kmeňmi, ktoré bojovali za svoju pôdu a zachovanie občinového zriadenia.

Európska imigrácia do Alžírska – expropriácia alžírkej pôdy Francúzmi

Charakteristickou črtou procesu kolonizácie Alžírska bola skutočnosť, že Francúzi v Alžírsku viedli koloniálnu a dobytú vojnu, naproti tomu Alžírčania bojovali za slobodu. Dôležitým rozporom tohto koloniálneho procesu, bola skutočnosť, že civilizované Francúzsko, kolíska demokracie, republikánskych tradícií a občianskych slobôd v podstate zotročovalo obyvateľov Alžírska. Spôsoby vedenia koloniálnej vojny boli nesmierne kruté a nehodné európskej civilizácie (masové vraždenie obyvateľstva bez rozdielu, lúpenie). Francúzi považovali domorodých Alžírčanov za barbarov, ktorých je treba zbaviť práv, pôdy a urobiť z nich druhoradé ľudské bytosti. Jednou z najvýznamnejších úloh francúzskej koloniálnej politiky bolo udržanie dobytého územia a jeho premena na francúzsku kolóniu. Tento cieľ mohol byť spoľahlivo zabezpečený presídľovaním početného európskeho obyvateľstva (najmä z Francúzska) a premena Alžírska na presídleneckú kolóniu (*podľa vyhlásenia maršala Bugeauda v roku 1840, že presídlenci budú strážiť dobytú krajinu*). Preto aj prví európski kolonisti boli francúzski vojenski vyslúžilci, ktorí dostávali alžírsku pôdu. Alžírsko však nebolo pre civilné

obyvateľstvo Francúzska lákavé. Preto napríklad v roku 1847 z celkového počtu 110 tisíc Európanov, viac ako polovicu tvorili Španieli, Taliani, Nemci, Švajčiari, Malt'ania. Žili prevažne v mestách a ich okolí. Za účelom povzbudzovania hromadnej európskej, najmä francúzskej kolonizácie, vláda v Paríži začala od roku 1844 vyvlastňovať pôdu Alžírčanom a pridelať ju európskym kolonistom. Ak v roku 1850 dosahoval v alžírskej kolónii počet európskeho (najmä francúzskeho) obyvateľstva 130 tisíc, ktorí zabrali 115 tisíc hektárov najlepšej alžírkej pôdy, v roku 1911 v Alžírsku žilo 758 tisíc Európanov, ktorí zabrali Alžírčanom 1 milión 847 tisíc hektárov pôdy. (Údaje podľa Hrbek, I.: *Dějiny Afriky*, s. 195) Na začiatku európsku kolóniu tvorili hlavne drobní poľnohospodári, ktorí dostali alžírské pozemky o výmere 10 ha na rodinu. Boli medzi nimi hlavne roľníci-prisťahovalci a tiež i prisídlenci z Alsaska a Lotrinska. V období druhého cisárstva (1851-1871) pôda prechádza do rúk veľkých spoločností, vytvárajúcich latifundie. V dôsledku procesu *expropriácie* (vyvlastňovania) moslimskej pôdy boli vyhánaní malí vlastníci, čím sa najmä po roku 1880 zvyšovala koncentrácia pozemkového vlastníctva v rukách finančného a iného kapitálu. Expropriácia zभावovala vlastníctva pôdy predovšetkým domácich moslimov. Zmena vlastníctva pôdy bola najprv realizovaná jednoduchým vyhánaním moslimských roľníkov z ich pôdy. Neskôr bola maskovaná prijímaním rôznych zákonov, vysvetľovaných vždy v prospech kolonizátorov.

Ako uvádza I. Hrbek v Dějinách Afriky, v období pred francúzskou okupáciou existovali v Alžírsku 4 druhy pozemkového vlastníctva:

1. *bejlik* - vlastníctvo patriace štátu, t. j. dejovi a jeho rodine.
2. *habus* - vlastníctvo patriace celej moslimskej obci, pričom podľa islamského práva táto pôda bola nescudziteľná. Výnosy znej boli používané na rôzne náboženské i sociálne účely.
3. *arš* – *patrila*, ktorá bola kolektívnym vlastníctvom kmeňov a jeho príslušníci ju dostávali len do užívania.
4. *mulk* – pôda v súkromnom (rodinnom) vlastníctve.

(Podľa Hrbek, I.: Dějiny Afriky, s. 196)

Pretože po porážke *deja* a pripojení Alžírsku k francúzskemu územiu sa Francúzsko vyhlásilo za právneho nástupcu alžírkej vlády. Výnosom francúzskej vlády boli zabavené *dejove* pozemky, t. j. pôda, označené v prvej kategórii - *bejlik*. Neskôr bola rozdaná i pôda v druhej kategórii - *habus*. Pôda patriaca do tretej kategórie - *arš* bola vyhlásená za pôdu, ktorá „nepatrí nikomu“, preto sa stala vlastníctvom štátu. Francúzska koloniálna správa od majiteľov pôdy, ktorá patrila do štvrtej kategórie - *mulk* a ležala v najúrodnejších častiach

Alžírsku, žiadali preukázanie písomného dokladu o vlastníctve. Ak ho domorodci nemali, boli z pôdy vyhánaní. Museli opustiť svoju pôdu a boli vytlačaní do neúrodných hornatých oblastí Atlasu, kde bolo málo zrážok. Hodnota výnosov z hektáru pôdy v rukách európskych kolonizátorov bola trikrát väčšia než hodnota pôdy moslimov. Koloniálna pozemková politika spôsobila prudký pokles životnej úrovne domorodcov, narastanie počtu bezzemkov a viedla k celkovému ožobračovaniu pôvodného obyvateľstva.

Sociálny útlak bol sprevádzaný i politickým a národným útlakom. V roku 1848 bolo Alžírsko vyhlásené za francúzske územie, teda za súčasť Francúzska a rozdelené do troch departementov – Alžír, Oran a Konstantine. Na začiatku 20. storočia k nim pribudli ešte „Južné územia“ – to znamená oblasti na juh od Atlasu a Sahara. Na základe zmeny v teritoriálnej správe na čele Alžírsku bol generálny guvernér, ktorému boli podriadení prefekti troch spomínaných departementov. Obyvateľstvo európskeho pôvodu bolo plnoprávnym obyvateľstvom a malo všetky občianske práva, ktoré sa vzťahovali na Francúzov. Pôvodne, domáce obyvateľstvo (Alžírčania) bolo podriadené špeciálnemu štatútu, na základe ktorého správou ich záležitostí boli poverené tzv. *arabské kancelárie (bureaux arabes)*. Riadili ich francúzski dôstojníci, ktorí mali neobmedzené právomoci. Zároveň francúzska koloniálna správa začína využívať domorodých úradníkov z radov domácej aristokracie ako tzv. medzičlánok v riadení kolónie. Neskôr, v roku 1900, týmto úradníkom priznala francúzske štátne občianstvo. Za 70 rokov koloniálnej správy dostalo toto privilegium asi 2 000 Alžírčanov. Po roku 1880 vojenská správa kolónie prechádzala postupne do rúk civilnej administratívy. Boli zriadené tzv. generálne rady, volené orgány, v ktorých však zasadali len tí, ktorí mali francúzske občianstvo. Pôvodné *arabské kancelárie* boli nahradené tzv. *zmiešanými komúnami*. Ich úradníci neboli volení, ale ich menovali prefekti. Alžírčania nesmeli vytvárať politické strany, nemali volebné právo a bez povolenia úradov nesmeli sa pohybovať mimo územia svojho okresu. Neboli súdení podľa zákonov Francúzskej republiky, ale podľa tzv. *domorodého kódexu*. Kódex dovoľoval i telesné tresty a udeľoval súdnu a policajnú právomoc i nižším koloniálnym európskym úradníkom. Za úradný a oficiálny jazyk bola vyhlásená francúzština. Arabský jazyk mal postavenie cudzieho jazyka a tak sa aj vyučoval v škole. Arabská kultúra a civilizácia bola opovrhovaná, zaznávaná, považovaná za zaostalú kultúru „islamských barbarov“. Štúdium alžírskych dejín bolo zakázané. Rástla negramotnosť. Po 120 rokoch koloniálnej správy do školy chodilo len 15 % alžírskych detí školského veku. V krajine bolo až 80 % negramotných. Možnosti štúdia na stredných a vysokých školách boli ojedinelé. Až v roku 1909 vznikla v Alžíre univerzita, na ktorej však moslimské obyvateľstvo bolo diskriminované.

Aj keď územie Alžírsko bolo vyhlásené za súčasť Francúzska, stalo sa predovšetkým jeho agrárnym a surovinovým príveskom. Celé územie Alžírsko bolo dobyté až v roku 1932, keď za pomoci špeciálneho vojska *meharistov* (*jazdci, ktorí používali ťavy*) zo severných oblastí Sahary, bol zlomený odpor posledných Tuaregov vo vnútri alžírkej Sahary.

Okupácia Tunisu

Vojenským obsadením Alžírsko sa zásadne zmenila mocenská situácia v severnej Afrike. Namiesto slabého Alžírsko sa od roku 1830 západným susedom Tuniska stalo Francúzsko, vtedy silná európska koloniálna mocnosť. Na východe od tuniských hraníc obnovilo v Tripolsku svoju kontrolu Turecko. Z oboch strán hroziacemu nebezpečenstvu sa tuniskí feudálni vládcovia pokúšali čeliť reformovaním štátnej správy, modernizovaním a posilňovaním ozbrojených síl, spojených s výstavbou nových kasární a vojnového námorníctva. Potrebné financie, vzhľadom na feudálnu zaostalosť, mohli získať len zvyšovaním daní a zavedením štátneho monopolu v niektorých odvetviach výroby a obchodu. Tuniský *bej Achmad* (1837-1855), ale aj *Muhammad* (1855-1859) a *Muhammad Saddok* (1859-1881) vyčerpávali finančné zdroje štátu a vypisovali nové dane. Súčasťou modernizácie krajiny bolo prijatie Ústavy (1857), na základe ktorej sa zriadila ministerská rada a poradný orgán, menovaný *bejom*. Feudálne statkárske kruhy sa snažili získať rozhodujúci mocenský vplyv. Ich hlavný predstaviteľ – minister financií (*chaznadar*) Mustafa donútil tuniského *beju* vypožičať od Francúzska 35 miliónov frankov na úžernícke úroky. Značná časť pôžičky skončila v rukách *chaznadara Mustafu* a sprostredkovateľov. Na splatenie pôžičky musel *bej* vypísať nové dane, čo vyvolalo vzbury a nepokoje po celej krajine. Neustálym zadlžovaním sa Tunisko dostávalo do závislosti predovšetkým na veľkých francúzskych, ale čiastočne i na britských a talianskych bankách. Situáciu zhoršovala a obrovská korupcia ministrov a štátnych úradníkov pri výstavbe tuniskej infraštruktúry (železnice, telegrafná sieť, rôzne koncesie a pod.). Predseda vlády *Chajruddín*, ktorý od roku 1873 sa snažil dať do priadku zruinované financie, nemohol už zabrániť všeobecnému úpadku a rastúcemu tlaku mocností, najmä Francúzska a Talianska. Obe krajiny začali deklarovať svoje „právo“ na Tunisko. Taliansko svoje koloniálne plány zdôvodňovalo početnosťou svojich obyvateľov, ktorí sa v Tunisko usadzovali už od 20-tych rokov 19. storočia, a zemepisnou blízkosťou k Sicílii. Francúzsko deklarovalo v Tunisku svoje záujmy finančné, ale aj mocenské. Tunisko bolo vhodným východným doplnkom k francúzskemu Alžírsku a tuniský vojenský prístav *Bizerta* bol nielen africkým náprotivkom francúzskeho *Toulonu*, ale aj protiváhou britkých mocenských pozícií na Malte

a talianskemu vojenskému prístavu *Tarento*. Po prehratej vojne s Pruskom v roku 1871 sa však neodhodlalo otvorene vojensky zasiahnuť v Tunisku proti talianskym záujmom. Keď na berlínskej konferencii v roku 1878 nemecký kancelár Bismarck, snažiac sa oslabiť francúzsku armádu v Európe a odvieť pozornosť od anektovania Alsaska a Lotrinska, otvorene deklaroval podporu francúzskym koloniálnym záujmom v Maghribe. Podobne i Veľká Británia dala Francúzsku voľnú ruku v Tunisku výmenou za britský vplyv v Egypte, pretože Egypt vybudovaním Suezského kanálu a zakúpením väčšiny jeho akcií Britmi mal pre vládu v Londýne mimoriadny, najmä strategický význam. Tým z mocenského boja o ovládnutie Tuniska bolo vyradené Taliansko, ktoré síce protestovalo, ale okupácii Tuniska Francúzskom nebolo schopné zabrániť.

Zámienkou na francúzsku okupáciu bol tuniský bojovný kmeň *Krumírov*, žijúci v severnej časti krajiny, ktorý v roku 1880 otvorene podporoval boje alžírskych povstalcov, dával im zbrane a spolu s nimi často prepadával francúzske posádky v Alžírsku. V apríli 1881 francúzsky parlament vyčlenil financie na vojenskú expedíciu v Tunise. Sledoval pritom prvoradý záujem štátu - aby sa Tunisko stalo ďalšou francúzskou kolóniou. V priebehu mája 1881 vtrhlo 30 tisícové francúzske vojsko do Tunisu. Jeho armáda, paradoxne vedená francúzskymi dôstojníkmi, nebola schopná sa postaviť na odpor, ba dokonca vraj nepadol ani jeden výstrel. Na rokovaníach v *Kasr Sa' íde (12. máj 1881)* bola tuniskému *bejovi* vnútená protektorátna zmluva. Ponechala formálne beja vo svojej funkcii, ale skutočná moc v krajine bola v rukách francúzskeho generálneho rezidenta, menovaného vládou v Paríži. O dva roky neskôr zmluvou z *Bardu (1883)* boli protektorátne právomocí, najmä vo finančných otázkach upresnené a rozšírené.

Okupácia Tuniska sa neobišla bez domáceho odporu proti Francúzom. Viedol ho *Alí ibn Chalíf*, náčelník arabských kmeňov. Strediskom odporu bol *Kairuan*, ležiaci na juhu krajiny, kde sa vtedy i dnes nachádza významná moslimská mešita. Z prístavných miest to bol *Sfax*. Až v roku 1888 uzavretím zmluvy s Tureckom, v ktorej sa Turci zaviazali nepodporovať odbojné tuniské kmene, sa Francúzsku podarilo stabilizovať situáciu a zabezpečiť si koloniálnu nadvládu. Okupácia a následná kolonizácia Tuniska mala však iný charakter a vyvíjala sa inak, než tomu bolo v Alžírsku. Predovšetkým nedochádzalo k hromadnému osídľovaniu krajiny európskymi prisťahovalcami. Francúzske spoločnosti sa zamerali predovšetkým na obsadzovanie najlepšej tuniskej pôdy a vyhánanie tuniských roľníkov do suchých a neúrodných oblastí predhoria Atlasu. V roku 1891, po desiatich rokoch od vyhlásenia protektorátu, v rukách francúzskych kolonizátorov bolo už 443 tisíc hektárov najlepšej tuniskej pôdy, pričom 16 vlastníkov malo 416 tisíc hektárov tejto pôdy. (Údaje podľa Hrbek, I.: Dějiny Afriky,

s. 202) Keď do Tunisu začali prichádzať poľnohospodári z Talianska, ktorí zakladali drobné poľnohospodárske podniky a hrozilo, že získajú v krajine značný vplyv (bolo ich skoro 90 tisíc), francúzska vláda a tuniská protektorátna správa podporovali od roku 1910 imigráciu z Francúzska. Do roku 1914 stúpol počet Francúzov v Tunise na 50 tisíc. Pretože ich nelákal život na nepriateľsky naladenom tuniskom vidieku, usadzovali sa predovšetkým v mestách. Prinášali tam európsky spôsob života a európsku civilizáciu, ktorá sa stretávala a vzájomne ovplyvňovala s domácou arabskou civilizáciou.

Aj keď Tunisko, na rozdiel od Alžírsku, nebolo súčasťou Francúzska, ale malo štatút protektorátu, koloniálny režim sa však nelíšil od ostatných francúzskych kolónií. Protektorátna správa na čele s *bejom* bola v službách koloniálnych záujmov Francúzska. Za vysoké platy a privilegované postavenia vydávala potrebné zákony a nariadenia, pričom pri slávnostných príležitostiach (napríklad oslavy 14. júla -francúzskeho štátneho sviatku) vystupovala len ako dekorácia francúzskej moci. Za účelom zrovnoprávnenia domácich Tunisianov s európskym obyvateľstvom (najmä Francúzmi), vydobytia si základných demokratických práv a reforiem vzniklo v Tunise v roku 1905 hnutie „*mladotunisanov*“. Jeho stúpenkami boli príslušníci domácej podnikateľskej vrstvy a statkári. Spojili sa s francúzskymi liberálnymi politickými silami a spoločne založili *Republikánsku stranu*. O dva roky neskôr sa však od nej oddelili a vytvorili samostatnú *Tuniskú stranu*. Aj napriek tomu, že si vytýčila mierny evolučný program, koloniálna správa v nej videla zárodok odporu proti francúzskej moci, preto v roku 1912, po štrajkoch tuniských úradníkov za rovnaké práva s francúzskymi úradníkmi, bola Tuniská strana zakázaná a jej vodcovia zatknutí.

Po zákaze mladotuniskej strany sa zdalo, že Francúzsko stabilizovalo v Tunise svoju koloniálnu moc. Aj keď v čase I. svetovej vojny Tunis poskytol Francúzsku 63 tisíc vojakov (z ktorých jedna šestina padla), po skončení vojny Tunisania obnovili svoju politickú aktivitu: v roku 1920 založili politickú stranu *Destúr (Ústava)*. Rozhodujúci vplyv v nej získala národná buržoázia, liberálni statkári a národná inteligencia. Jej členská základňa bola však územne obmedzená a vplyv mala najmä vo väčších mestách. Politickým cieľom strany *Destúr* bolo obnovenie ústavy z roku 1857 a dosiahnutie väčšieho podielu Tunisianov na riadení protektorátnej správy. Už v roku 1922 došlo k veľkým demonštráciám za väčšie právomoci tuniskej vlády. Koloniálna správa bola nútená urobiť určité ústupky. Vytvorila tzv. Veľkú radu, ktorá bola poradným orgánom pre rozpočet (zasadalo v nej 56 Francúzov a 41 Tunisianov). Až do 30-tych rokov mal boj proti francúzskej koloniálnej moci skôr živelný charakter. Strana *Destúr* sa nachádzala vo vleku tuniských konzervatívnych politických síl. Hoci sa vyslovovala

pre program nezávislosti, nebola schopná používať žiadne formy moderného politického boja. Jej politika sa vyznačovala nečinnosťou a stagnáciou.

Rozdelenie a kolonizovanie Maroka

Francúzska vojenská prítomnosť v Alžírsku bola neustálou hrozbou i pre sultánske Maroko. Ak sa Maroku darilo zachovávať si nezávislosť až do prvého desaťročia 20. storočia, bolo to predovšetkým v dôsledku súperenia európskych veľmoci o vplyv na území Maroka, pretože ani jedna z veľmoci nechcela dovoliť inému európskemu štátu zmocniť sa tohto strategicky významného a bohatého územia.

Prvé ohrozenie marockej nezávislosti bolo spojené s francúzskou okupáciou Alžírska a bojom Alžírčanov proti francúzskym kolonizátorom. Marocký sultán *Abd ar- Rahmán* (1822-1859) sa neodvážil vojensky vystúpiť na obranu susedného Alžírska, ale umožnil vodcovi alžírskych povstalcov *Abd al-Kádirovi* využívať marocké územie v boji proti Francúzom. To sa stalo zámenkou na francúzsku vojenskú intervenciu. Po bombardovaní marockého prístavného mesta *Tanger* (1844) bolo marocké vojsko porazené. Ďalšie vojenské prenikanie Francúzov do Maroka bolo zastavené protestmi Veľkej Británie. V uzavretom mieri v roku 1845 sa Maroko muselo zaviazat', že nebude podporovať alžírskych povstalcov. Vzťahy medzi oboma krajinami však ostali napäté. Slabosť Maroka sa snažilo využiť i Španielsko, ktoré pod smiešnou zámenkou vyhlásilo marockému sultánovi vojnu, s početnou armádou (50 tisíc vojakov) vtrhlo do Maroka, obsadilo na severe časť jeho územia, donútilo sultána zaplatiť vysoké vojenské náhrady, požadovalo vydanie severných oblastí okolo miest *Ceuta* a *Melilla*. Veľká Británie s nevôľou sledovala anexionistickú politiku Španielska aj preto, lebo nechcela, aby Gibraltarská úžina bola z oboch strán kontrolovaná Španielskom. Poskytla síce sultánovi pôžičku na zaplatenie vojnových náhrad, ale ako záruku si brala príjmy z cieľ a donútila Španielov odísť z okupovaného marockého územia. Maroko si síce zachovalo svoju štátnu suverenitu, bolo však nútené politicky manévrovať medzi záujmami európskych štátov, čo nebolo možné bez robenia významných ústupkov. Muselo otvoriť svoj trh pre európsky tovar, poskytnúť európskym mocnostiam colné a daňové úľavy a pripustiť zasahovanie zahraničných konzulov a obchodníkov do vnútorných marockých záležitostí. Koncom 19. storočia muselo stále častejšie podpisovať zmluvy, ktoré boli jednostranne výhodné len pre európske mocnosti, čím sa zvyšovala jeho ekonomická závislosť. Z iniciatívy Španielska, ktoré sa obávalo sa rastúceho vplyvu Francúzska v severnej Afrike, zišla sa v roku 1880 v Madride medzinárodná konferencia o Maroku. Na konferencii Veľká Británie, Španielsko

a Nemecko vystupovali proti privilegovanosti francúzskeho postavenia v severnej Afrike, vrátane Maroka. Konferencia za účasti 14 štátov (Maroko bolo rovnoprávnym účastníkom konferencie), prijala konvenciu, v ktorej sa všetkým mocnostiam priznávalo rovnaké právo na získavanie koncesí a výhod v Maroku, čím boli otvorené dvere hospodárskemu (a samozrejme aj politickému) prenikaniu európskych mocností do Maroka. Ku Francúzsku, Španielsku a Veľkej Británii ako pôvodným záujemcom o koloniálnu expanziu hospodársky začalo do Maroka prenikať i Nemecko a Taliansko. O hospodársky a ekonomický vplyv v Maroku sa rozpútalo bezohľadné súperenie európskych krajín. Pretože marocký sultán *Abd al-Azíz (1894-1907)* pokračoval v reformách svojho predchodcu a chcel vytvárať modernú spoločnosť, požičieval si peniaze od Francúzska, ktoré nedokázal splácať. Keď po roku 1898 došlo k zblíženiu Francúzska a Veľkej Británie a následných dohodách o vzájomných sférach vplyvu v Afrike (oba štáty sa obávali rastúceho vplyvu Nemecka), Francúzsko a Španielsko si tajne rozdelili teritoriálne záujmy v Maroku. Francúzske vojenské, diplomatické i ekonomické (napríklad vnútená pôžička Maroku 62 miliónov frankov na úžernícky úrok) prípravy na získanie rozhodujúceho vplyvu v Maroku vyvolali ostrú reakciu cisárskeho Nemecka. Vznikol konflikt medzi Nemeckom a Francúzskom, ktorý je známy ako tzv. *prvá marocká kríza*: nemecký cisár Vilhelm II. navštívil v roku 1905 Maroko, kde v prístave Tanger sa vyslovil za nezávislosť Maroka a pokračovanie jeho politiky otvorených dverí. Francúzsko bolo nútené dočasne ustúpiť a uznať marockú nezávislosť. Využilo rozpory medzi marockým sultánom a berberskými kmeňmi na posilňovanie svojho vplyvu. Francúzsko vystúpilo na obranu sultána *Abd al-Háfiza (1907-1911)* a v rokoch 1908-1911 obsadilo marockú rovinu a zmocnilo sa väčšiny marockých miest. V máji 1911 obsadilo i marocké hlavné mesto *Fez*. Španielsko začalo najprv neúspešne obsadzovať oblasti na severe Maroka, kde žili kmene *Rífov*. Až v roku 1910 sa mu podarilo obsadiť časti marockého vnútrozemia. Nemecká vláda v reakcii na postup Francúzska a Španielska vyslala v júni 1911 do prístavu *Agadir* delový čln, spre-vádzaný neskôr dvoma vojnovými loďami. Vznikla tzv. *druhá marocká kríza*, ktorá hrozila prerásť do ozbrojeného konfliktu medzi oboma európskymi mocnosťami. Dňa 11. novembra 1911 obe krajiny uzavreli dohodu, podľa ktorej Nemecko uznalo francúzsky nárok na Maroko výmenou za 275 tisíc km² územia vo Francúzskej rovníkovej Afrike a prístup ku rieke Kongo. Francúzsko tak malo voľné ruky v Maroku. Dňa 30. marca 1912 vnútilo marockému sultánovi zmluvu o protektoráte, ktorá dávala všetku výkonnú moc do rúk francúzskemu rezidentovi (bol ním generál *Lyautey*). Podľa francúzsko-španielskej dohody Španielsko dostalo celý sever Maroka s pohorím *Ríf* a niektoré enklávy na juhu. Prístavné mesto Tanger bolo

pod medzinárodnou správou. Maroko bolo rozkúskované a stalo sa kolóniou. Francúzsko dobytím Maroka dosiahlo vytvorenie veľkej severoafrickej koloniálnej ríše.

Kolonizácia Madagaskaru

Celé 19. storočie politický vývoj Madagaskaru bol na jednej strane charakterizovaný procesom vnútorného zjednotenia ostrova a na druhej strane neustálym prenikaním európskych koloniálnych mocností, predovšetkým súperením Veľkej Británie a Francúzska o kolonizáciu ostrova. V roku 1815, po páde Napoleona, európske mocnosti, predovšetkým Veľká Británia, obnovili svoje snahy o koloniálnu nadvládu na ostrove. Mocenské oslabenie Francúzska v období reštaurácie Bourbonovcov v rokoch 1815 – 1830 využila Veľká Británia na získanie rozhodujúceho vplyvu na ostrove na úkor Francúzska, snažiac sa pod rúškom boja proti obchodovaniu s otrokmi vytlačiť z východného pobrežia ostrova nielen francúzskych obchodníkov, ale aj ich faktórie a nájsť tak odbytko pre anglický tovar. Vnútorné rozvratnú činnosť na ostrove uskutočňovali i európski kresťanskí misionári, preto domáci vládcovia odmietali nielen francúzsky, ale aj anglický vplyv. Za vlády *Radama I. (1810-1828)* a *Ranavalona I. (1828-1861)* došlo k posilneniu moci tzv. *novej šľachty* a k vnútorným rozporom. Ich výsledkom bola snaha zvrhnúť existujúci kráľovský režim a podpísať s Veľkou Britániou a Francúzskom nevýhodné obchodné zmluvy. Keď sa po prevrate v roku 1863 dostala *nová šľachta* k moci, začala sa modernizácia ostrova podľa príkladu európskej civilizácie: podľa európskeho vzoru rozvíjalo sa školstvo a bola zavedená bezplatná školská dochádzka. Boli vydávané zákony a mnoho študentov každoročne odchádzalo na univerzitné štúdium do Európy. Vznikala malgašská inteligencia. Hoci Francúzsko v roku 1868 priznalo „raz a navždy“ nezávislosť Madagaskaru, v roku 1883 vznieslo nárok na vytvorenie svojho protektorátu v severovýchodnej časti ostrova na základe historických zmlúv. V parížskych rokovaníach s malgašskou delegáciou dožadovalo sa práva exteritoriality pre francúzskych občanov, slobodu obchodu a priznania práv protektorátu. Po odmietavom postoji malgašskej delegácie francúzske vojsko v rokoch 1883 – 1884 obsadilo malgašský prístav *Tamatave* a zničilo niekoľko ďalších prístavov. Malgašská vláda bola nútená v zmluve podpísanej 17. decembra 1885 prijať status obmedzenej nezávislosti: francúzska vláda síce uznala suverenitu malgašskej kráľovskej vlády nad celým ostrovom, ale musela prijať francúzsky protektorát zároveň s právom, aby v zahraničnopolitických záležitostiach bol zastupovaný Francúzskom. V máji 1895 Francúzsky expedičný zbor takmer bez boja obsadil celý ostrov aj hlavné mesto *Atanarive*. Dňa 1. októbra v tom istom roku bola podpísaná nová protektorátna zmluva a po spo-

roch vo francúzskom parlamente sa Madagaskar stal 6. augusta 1896 francúzskou kolóniou. Francúzsky rezident ostrova *Laroche* v zrušil otroctvo ako neprípustné podľa francúzskych zákonov. Výnos uverejnil v úradnom časopise *Journal Officiel*.

Okupácia ostrova vyvolala všeľudový odpor, ktorý prerástol do národnooslobodzovacieho boja, na čele ktorého bol generál *Rainandrianampandry*. Francúzsky generál *Galliéni* zrušenie otroctva prehlásil len za *právnú formuláciu, rozšírenú medzi Európanmi, ktorá na Managaskare nemá žiadny zmysel* (otroctvo ako stav tam pretrvalo až do roku 1925). Následné povstania a dlhoročné nepokoje domorodých Malgašov, potlačené až v roku 1915, spôsobili napríklad aj to, že Francúzsko nemohlo vytvoriť z Madagaskaru (tak ako z Alžírska) presídľeneckú kolóniu, do ktorej by sa sťahovali početní obyvatelia Francúzska. Bola vytvorená výlučne francúzska administratíva a francúzština sa stala úradným jazykom. Všetka pôda bola po roku 1896 vyhlásená za majetok francúzskeho štátu. Jej najúrodnejšia časť sa čoskoro dostala do rúk veľkých francúzskych spoločností (*Compagnie Générale Franco-Malgache, Compagnie Sambirano*), a to až do takej miery, že na každého Francúza na ostrove pripadalo 113 ha malgašskej pôdy. Začala sa vytvárať typická koloniálna ekonomika: uprednostňovalo sa pestovanie poľnohospodárskych plodín, určených predovšetkým na export, a tak v zložení zahraničného obchodu prevažovali poľnohospodárske produkty. Priemyselný tovar bol takmer všetok dovážaný z Francúzska. Z Madagaskaru sa vyvážal finančný kapitál. Civilizačné poslanie Francúzska bolo problematické.

Anglické koloniálne panstvo na juhu Afriky

Keď v roku 1815 Viedenský kongres schválil britskú prítomnosť v Kapskej kolónii a Veľká Británia ju začlenila pod svoju vládu, znamenalo to začiatok nového obdobia v dejinách južnej Afriky. Pre Veľkú Britániu malo udržanie a upevnenie jej pozícií v Kapskej kolónii strategický význam a bolo na poprednom mieste v jej zahraničnej politike. K tomu sa pridružovali aj snahy o ekonomickom využití kolónie ako presídľeneckého územia, odbyťiska britského tovaru i ako zdroja lacných poľnohospodárskych výrobkov a lacnej pracovnej sily. V rokoch 1815 – 1836 urobili Briti niekoľko významných opatrení smerujúcich k posilneniu politického a ekonomického vplyvu v Kapskej kolónii. Zlikvidovali starú búrsku radu v Kapskom meste a zaviedli výlučne anglickú administratívu. Anglický jazyk bol vyhlásený nielen ako jediný úradný, ba dokonca aj ako cirkevný jazyk. Lojalitu obyvateľstva kolónie malo posilniť ďalšie usadzovanie anglických poľnohospodárov (napríklad v roku 1820 sa na východe provincie usadilo 5 tisíc anglických poľnohospodárov). Menovou reformou nahradili dovtedajší

holandský dolár anglickou librou, čo poškodzovalo predovšetkým Búrov. Umožňovali africkému obyvateľstvu vlastniť pôdu. Keď v roku 1834 vo všetkých britských kolóniách bolo zrušené otroctvo (v tomto čase bolo len v Kapskej kolónii 40 tisíc otrokov), početné domorodé obyvateľstvo opúšťalo búrske farmy a odchádzalo ďalej do vnútrozemia. Odstránenie otroctva významne oslabilo ekonomiku Búrov. Búrovia s nevôľou sledovali posilňovanie britských pozícií v kolónii, podnecovanie sporov medzi Búrimi a pôvodnými kmeňmi. V týchto sporoch Briti vystupovali ako „neutrálni“ sudcovia a ochrancovia domorodého obyvateľstva, zástancovia humanizmu a civilizácie. Búrovia nadobúdali presvedčenie, že Briti sa spájajú s domorodými kmeňmi proti nim. Preto na základe týchto skutočných či domnelých krívd sa Búrovia vo východnej časti Kapskej provincie rozhodli v roku 1835 opustiť anglickú mocenskú sféru a presťahovať sa na nové územia, kde by nemuseli podliehať cudzej kontrole a mohli žiť podľa svojich predstáv. Tým sa začalo v dejinách Búrov obdobie sťahovania na nové územia, nazvané aj obdobím *Veľkého Treku*. Znamenalo revolučnú zmenu v etnickej a sociálnej podobe južnej Afriky.

Vznik búrskych republík

Veľká časť najmä pohraničných Búrov opustila Kapskú kolóniu a vydala sa na sever od Oranžskej rieky hľadať nový životný priestor. Už od roku 1835 sa dali do pohybu malé skupiny Búrov (*Voor Trekkers*) a za nimi prichádzal na nové územia hlavný prúd búrskych vysťahovalcov (asi 6 tisíc Búrov), ktorých viedli *Piet Retief*, *Andreas Pretorius*, *Gerrit Maritz* a i. Búrski trekeri prišli však na územie, na ktorom v čase Veľkého Treku boli malé štátiky afrických kmeňov Basutov, Bečuáncov a Zulov. Okrem Bečuáncov väčšinou nekládli prichádzajúcim Búrom významný odpor. V roku 1839 bola založená búrska republika *Natal*, na čele ktorej bol Pretorius. Mala voľný prístup k moru. O päť rokov neskôr ju však anektovali Briti ako zvláštnu kolóniu, s hlavným mestom Durban, a pripojili k nej Zulsko. Búrovia odišli na územie medzi Oranžskou riekou a Limpopom, kde sa neskôr vytvorila *Oranžská republika* a *Transvaal*. V roku 1852 bola uzavretá medzi Britmi a Búrimi dohoda (nazvaná *Sand River*), ktorou Briti uznali malé búrske republiky a ponechali Búrov a Basutov. O dva roky neskôr, v roku 1854, uznali aj Oranžský slobodný štát, z ktorého stiahli všetkých britských vojakov. Po niekoľkoročných rokovaniach sa transvaalské búrske republiky v roku 1860 zjednotili do tzv. *Juhoafrickej republiky*, neskôr známej ako *Transvaal*. V Transvaale žilo v roku 1870 približne 40 tisíc Búrov alebo iných bielych Európanov a v Oranžskom štáte asi 30 tisíc. (Údaj podľa Hrbek, I.: *Dějiny Afriky*, s. 320) Vytvorené búrske republiky vtedy poskytovali len

nepatrné ekonomické možnosti. Preto Briti vtedy považovali rozširovanie sféry svojho koloniálneho vplyvu, udržiavanie britskej armády a koloniálnej administratívy za príliš nákladné a teda neefektívne. Veľký Trek, čiže premiestňovanie sa Búrov na nové územia znamenal aj vytvorenie búrskej nadvlády na území medzi Oranžskou riekou a Limpopom, expropriáciu (vyvlastňovanie) bantuskej pôdy a jej prechod do búrskeho vlastníctva. Po obsadení týchto území a odobratí pôdy bantuským kmeňom, Búrovia sa rozptýlili po celom zabratom území a vytvárali osamotené poľnohospodárske farmy. Pôvodní africkí majitelia pôdy sa stali nevoľníkmi alebo námedznými pracovníkmi na búrske farmách. Pretože Búrovia aj od roku 1855 pokračovali v zaberaní pôdy domorodým africkým kmeňom, stali sa konflikty medzi oboma stranami častým javom, čo využívali Angličania na posilňovanie svojho vplyvu. Napríklad v búrske – basutských vojnách najprv zachránili Oranžskú republiku pred vojenskou porážkou. Neskôr, po porážke Basutov v roku 1868, vyhlásili sa za ochrancov Basutov. Nad Basutskom vyhlásili britský protektorát, pripojili ho ku Kapskej kolónii a tak zväčšili svoje územie. V nasledujúcej vojne proti Zulom pripojili ich územie k Natalu a Zulovia, zbavení svojej pôdy, boli nútení dať sa najímať najmä na sezónne práce u európskych plantážnikov alebo sa sťahovať ďalej na sever. Pretože charakter hospodárstva v Natale vyžadoval stálu prácu a domáca pracovná sila nebola, od roku 1860 do práce na plantážach boli najímaní Indovia. Počet Indov, ktorí prichádzali do Natalu, sa neustále zvyšoval a čoskoro vykonávali všetky remeslá a zmocnili sa i obchodu s domorodými kmeňmi Bantuov. Koncom 19. storočia žilo v Natale viac Indov než bielych Európanov, ale bolo im upierané právo vlastníť pozemky. Kapská kolónia sa tak stávala pestrou zmesou obyvateľov, pretože na jej území ostala pod britskou správou i časť Búrov holandského pôvodu, ktorá sa neodťahovala na územie severne od Oranžskej rieky. Kapskí Búrovia sa začali vtedy nazývať *Afrikaneri*. Zaoberali sa väčšinou poľnohospodárstvom. Britská koloniálna správa sa snažila, aby všetci *Afrikaneri* prijali (kapskí Búrovia) prijali anglickú civilizáciu, čo odmietali kapskí Búrovia najmä na vidieku. Zachovávali si svoj jazyk, národnú svojbytnosť a kalvínske náboženstvo. Briti od roku 1882 uznali holandský jazyk ako druhý jazyk v kapskom parlamente a neskôr i v úradnom styku. Postupne však ich kultúra i jazyk sa prispôbovali novým podmienkam, až v 20. storočí splynuli s vytvárajúcou sa novou civilizáciou v Južnej Afrike.

Vystáňovaním sa z Kapskej kolónie a Natalu, vytvorením Transvaalu a Oranžského štátu sa Búrovia izolovali od všetkých pokrokových myšlienkových prúdov 19. storočia, zotrvali vo svojom vtedy už konzervatívnom svete myslenia zo 17. storočia. Viedli jednoduchý patriarchálny spôsob života, v ktorom významnú úlohu zohrávalo kalvínske náboženstvo. Ním bol formovaný aj ich svetový názor, ktorý nepripúšťal existenciu rasovej rovnosti. Preto-

že v ich hospodárskom živote boli málo rozvinuté tovarovo-peňažné vzťahy, obchod mal výmenný charakter a najčastejším platidlom bol dobytok. Keď v roku 1867 boli na sútoku Oranžskej rieky a Vaalu objavené náleziská zlata a diamantov, tisíce tzv. prospektorov (najmä anglických občanov) sa vydali na tieto miesta, aby sa pokúšali zbohatnúť hľadaním zlata a diamantov. Založili mesto *Kimberley*, ktoré potravínami zásobovali búrski farmári. Pretože náleziská sa nachádzali na území, kde nebola presne vymedzená hranica s Oranžským štátom, na toto územie si robila nárok aj britská vláda, využívajúc zámienku ochrany britských prospektorov. Obe búrske republiky sa v tejto situácii pokúšali využiť situáciu a vymaniť sa z vplyvu Britov a zo závislosti na britských prístavoch. Anglicko sa chcelo zmocniť týchto nálezísk a rozšíriť svoju moc na celé územie južnej Afriky. V roku 1871 i napriek protestom prezidenta Oranžskej republiky *Branda* anektovalo celú túto oblasť. Aj transvaalský prezident *Martin Pretorius* považoval toto územie za súčasť svojho štátu. Obe búrske republiky boli vojensky slabé a nemohli sa postaviť na odpor proti britským záujmom. Nezmierili sa však so stratou bohatého náleziska.

Ťažba diamantov a zlata priniesla juhoafrickým Britom i Londýnu značné bohatstvo. Bohaté náleziska zlata a diamantov prilákali v roku 1871 do Kimberley i *Cecila Rhodesa* (1853-1902), ktorý za podpory Rotschildových peňazí skupovaním podielov jednotlivých prospektorov sa v roku 1880 zmocnil väčšiny diamantových polí a stal sa najbohatším mužom južnej Afriky. V Kapskej kolónii sa začal proces industrializácie, ktorý vyžadoval nové pracovné sily. Briti ich získavali z prostredia domorodých kmeňov. Zaberali kmeňové pozemky na výstavbu nových železníc, financovaných predovšetkým Cecilom Rhodesom. To napomáhalo rastu obchodu. V roku 1877 bol zvolený do kapského parlamentu. Cieľom jeho energetickej politickej činnosti bolo vytvorenie silnej južnej Afriky pod britskou nadvládou, likvidácia nezávislých búrske republiky a vytvorenie silného britského impéria od Kapského mesta až po Egypt. Nie je preto prekvapujúce, že britská vláda sa už v tomto období zaoberala myšlienkou spojenia všetkých beloškých území južnej Afriky, vrátane búrske území. Myšlienky vytvorenia Britmi navrhovaného modelu federácie vyvolávali prekvapujúci nesúhlas samosprávy Kapskej kolónie, najmä však v búrske republikách, ktoré sa obávali straty svojej nezávislosti. Vtedajší transvaalský prezident *T. F. Burgers*, aby sa zbavil britskej závislosti, sa usiloval o modernizáciu krajiny a stavbu železnice do mozambického prístavu Lourenço Marques, ovládaného Portugalcami. Na čelo odporu transvaalských Búrov proti britským snahám sa postavil *Paul Krüger*, neskorší (a zároveň aj posledný) prezident Transvaalu. Jeho búrske komanda porazili vo februári 1881 veľký britský vojenský oddiel a donútil vládu v Londýne uznať nezávislosť Transvaalu.

Búrovia boli v tomto období jediným protivníkom Britov o nastolenie ich nadvlády v južnej Afrike a vzájomný konflikt mal len lokálny charakter. Od začiatku 80-tych rokov sa snahami cisárskeho Nemecka o podiel na koloniálnom delení Afriky zmenila aj politická situácia všeobecne, to znamená aj v južnej Afrike, pretože toto územie bolo súčasťou širších politických a ekonomických súvislostí svetovej politiky. Keď v roku 1883 v Juhozápadnej Afrike vznikla prvá kolónia cisárskeho Nemecka, britská vláda síce protestovala, ale uvedomovala si hrozbu ďalšieho postupu Nemcov do vnútrozemia Afriky, najmä ich spojenia s Transvaalom, čím by vznikla vážna prekážka na ceste britskej kolonizácie na sever. Britov znepokojovalo aj to, že do Transvaalu cez mozambický prístav prenikal nemecký kapitál, ktorý sa zmocňoval kontroly nad financiami búrskych republík. Británia preto vyhlásila protektorát nad územím Bečuánska (1884-1885), čo navrhoval Cecil Rhodes už v roku 1880. Keď v roku 1886 boli v Transvaale objavené veľké náleziská zlata (*Witwatersrand*), do krajiny začali v dôsledku zlatej horúčky prúdiť desaťtisíce prospektorov a dobrodruhov, väčšinou Angličanov. Kontrolu nad ťažbou zlata čoskoro získala spoločnosť *Consolidated Gold Fields*, v ktorej rozhodujúcim akcionárom bol Cecil Rhodes. Keď počet cudzincov (*uitlanders*), najmä anglických prisťahovalcov v tejto oblasti prevyšoval počet Búrov, konflikt medzi oboma stranami bol nevyhnutný. Na jednej strane boli búrski farmári, používajúci spoločensky zastaralé výrobné spôsoby a opierajúci sa o množstvo polonevoľníckych afrických poľnohospodárskych pracovníkov, na druhej strane draví britskí finančníci a podnikatelia, usilujúci sa o rozvoj priemyslu a obchodu, využívajúci prácu slobodných námedzných robotníkov. Britskí podnikatelia, vedení Cecilom Rhodesom, opierali sa o britské finančné kruhy londýnskej City, vojenskú a politickú silu britského impéria. Vtedajší transvaalský prezident Paul Krüger si uvedomoval nebezpečenstvo zo strany Britov. V roku 1895 vyhlásil, že sa spolieha na pomoc Nemecka. Snažil sa o zjednotenie s ďalšou búrskou republikou - Oranžským štátom a o zblíženie s pôvodnými Búrmami (Afrikanermi) v Kapskej provincii, navrhujúc vytvorenie zjednotenej bielej južnej Afriky, samozrejme pod nadvládou búrskych republikánov. Proti týmto zámerom vystúpil Cecil Rhodes s víziou vytvorenia federácie, v ktorej by politickú a ekonomickú moc prevzala Veľká Británia. Takáto federácia bola by úzko spojená s britským impériom ako jeho súčasť. Územie južnej Afriky považovali Briti za teritórium svojich záujmov a nechceli pripustiť vplyv nemeckého kapitálu a cisárskeho Nemecka. Britsko-nemecké súperenie o vplyv na území južnej Afriky viedlo k zhoršeniu vzťahov medzi oboma európskymi štátmi. Veľká Británia ako najväčšia koloniálna mocnosť sa snažila získať čo najväčšie územia pri koloniálnom delení Afriky.

Búrska vojna (1899-1902)

Južná Afrika bola popri Egypte jedným z kľúčových bodov britskej koloniálnej politiky na africkom kontinente. Podľa britského finančníka Cecila Rhodesa *minimálnym*, t. j. najbližším cieľom tejto politiky bolo zjednotenie južnej Afriky pod britskou nadvládou. Konečným, t. j. *maximálnym* cieľom bol grandiózny plán vytvorenia britskej koloniálnej ríše až po Egypt (plán Káhira –Kapské Mesto). Tento plán si po určitom váhaní osvojila i britská vláda (realizoval sa až po porážke Nemecka v I. svetovej vojne a strate jeho kolónií v Afrike). Jeho uskutočneniu stáli v ceste dve samostatné búrske republiky – Transvaal a Oranžský štát a taktiež aj koloniálne prenikanie Nemecka do východnej a juhozápadnej Afriky (dnešná Namíbia), v Togu a Kamerune. Britská vláda bola znepokojená predovšetkým tým, že od 90-tych rokov 19. storočia sa získavanie kolónií stalo jedným z hlavných cieľom nemeckej zahraničnej politiky. Preto vláda v Londýne tri roky pripravovala verejnú mienku proti Nemecku a jeho záujmom v južnej Afrike, predovšetkým na území oboch búrske republiky. V tajných diplomatických rokovaníach s Francúzskom a Portugalskom dosiahla prijatie opatrení na medzinárodnopolitické izolovanie oboch búrske republiky, predovšetkým však Transvaalu. Zároveň posilnila početnosť britských vojenských jednotiek v južnej Afrike. Zámienkou na ozbrojený konflikt boli sťažnosti britských *uitlanderov*. Oba prezidenty búrske republiky (*Steyn z Oranžska i Krüger z Transvaalu*) si uvedomovali, že prijatie stále ostrejších požiadaviek Britov by viedlo k likvidácii nezávislosti Transvaalu a že politické ciele Veľkej Británie sú v skutočnosti zamerané proti existencii oboch búrske republiky. Prijatie akýchkoľvek ústupkov považovali za zbytočné, pretože by nič nezmenili na konečných cieľoch londýnskej vlády. Nevediac nič o tajných dohodách britskej vlády a spoliehajúc sa na pomoc európskych rivalov Veľkej Británie (najmä Nemecka a Francúzska) rozhodli sa nečakať na posilnenie britského vojska v južnej Afrike. Britskej vláde predložili ultimátum a dňa 11. októbra 1899 vypovedali Veľkej Británii vojnu. Nemecký cisár Wilhelm II. sa netajil priateľstvom a podporou búrske republikám. Všetko ostalo len v rovine deklarácií, pretože konkrétnu pomoc im neposkytol. Európska verejnosť prejavovala sympatie Búrom a do oboch búrske republiky odišlo z Francúzska a Nemecka približne 55 tisíc dobrovoľníkov. Afrikaneri z Kapskej provincie sa nevzbúrili, pretože boli ekonomicky spojení s britskou mocou. Tak už od začiatku bojov sa búrske republiky ocitli v medzinárodnej izolácii. Hoci v prvej fáze bojov od októbra 1899 do februára 1900 ozbrojené oddiely Búrov získali značné vojenské úspechy a donútili Angličanov k ústupu, po príchode skoro celej armády z Britskej Indie (skoro 100 tisíc vojakov) prešli Briti v druhej fáze bojov od februára do septembra 1900 k ofenzíve a podarilo sa

im okupovať skoro všetky významné miesta a spoje v oboch búrskych republikách. Krüger odišiel do Európy a Transvaal a Oranžsko boli vyhlásené za britské kolónie. Búrska armáda sa rozpadla a zdalo sa, že vojna sa skončila. Keďže búrski farmári nedokázali viesť proti regulárnej a dobre vycvičenej armáde, zmenili taktiku boja: pod velením skúsených veliteľov (napríklad *Louis Botha, Jan Smus, Christian de Wet, James Hertzog*) vytvárali malé bojové oddiely a formou partizánskeho boja prepadávali britské jednotky, ničili zásobovacie trasy. Briti na ochranu dobytého územia boli nútení sústrediť až 450 tisíc vojakov. Ich veliteľ lord Kitchener, ktorého do južnej Afriky povolali zo Sudánu, nariadil používanie taktiky „spálenej krajiny“: jeho vojaci ničili búrske farmy, zabíjali búrske dobytok, stavali pevnosti. V snahe donútiť Búrov ku kapitulácii Briti po prvýkrát zriaďovali koncentračné tábory, do ktorých umiestňovali ženy a deti búrskych bojovníkov. V táboroch bol hlad a epidémia. Britmi realizovaná nová taktika vedenia vojny mala za následok smrť viac ako 27 tisíc búrskych žien a detí. Boj Búrov proti britskej presile bol beznádejný. Nedostatkom zbraní, potravín a v dôsledku Kitchenerových opatrení bojová morálka búrskych bojovníkov bola značne oslabená. V máji 1902 sa zvyšok búrskych partizánov rozhodol túto drobnú vojnu ukončiť. Dňa 31. mája 1902 búrski vodcovia podpísali vo *Vercenigingu* mierovú zmluvu, ktorou uznali britskú zvrchovanosť nad oboma bývalými búrskymi republikami. O dva roky neskôr zomrel v Európe Paul Krüger, posledný symbol búrskej nezávislosti.

Britské koloniálne panstvo sa rozšírilo ďalej do severných častí južnej Afriky. V roku 1890 odišla z Kimberley skupina 200 britských „pionierov“ pod ochranou 700 vojakov súkromnej Rhodesovej armády. Na území afrických kmeňov *Matabelov* a *Mašonov* založili mesto *Salisbury*. Každý z nich dostal 3000 akrov najlepšej africkej pôdy. Rhodes sa stal majiteľom väčšej časti územia Mašonska. Pretože chcel okupovať celé územie Mašonov a Matabelov (dnešné Zimbabwe) a rozdeliť ich pôdu, vodcovia afrických kmeňov sa bránili. V ozbrojených zrážkach dobre vyzbrojení Rhodesovi vojaci porazili v roku 1891 oba domorodé kmene. Zobrali im podstatnú časť dobytku a skonfiškovali všetku pôdu, ktorú rozdelili účastníkom vojenského ťaženia. Novozískaná krajina bola nazvaná *Rhodesia*. Stala sa majetkom Rhodesovej spoločnosti *British South Africa Company*, ktorá začala svoju činnosť v roku 1888. Bola súkromnou kolóniou dobyvateľa Cecila Rhodesa. Neskôr bola rozdelená na Južnú a Severnú Rhodesiu. Do konca storočia Rhodesova Spoločnosť pripojila k britskému impériu i dnešné územie *Zambie*.

Vznik Juhoafrickej únie (1910)

Búrske republiky boli síce vojensky porazené, ale mierová zmluva, podpísaná dňa 31. mája 1902, im zaručovala právo na určitú vnútornú autonómiu, hoci sa stali britskými kolóniami, ktoré riadil britský guvernér. Hospodárstvo oboch bývalých búrske republiky v dôsledku uplatňovania Kitchenerovej taktiky „spálenej krajiny“ bolo zničené a málokto 35 tisíc prepustených vojnových zajatcov a 200 tisíc žien a detí z koncentračných táborov mohli pomýšľať na začatie efektívneho samostatného hospodárenia. Veľký počet tzv. bielych chudobných Búrov odchádzal do miest, kde im v námedznej práci konkurovali lacnejší čierni Afričania. Transvaal získal štatút samosprávnej kolónie v roku 1906 a Oranžsko o rok neskôr. Obe bývalé búrske republiky boli tým postavené na úroveň britských kolónií Kapské mesto a Natal. Do čela samosprávnej vlády sa postavili bývalí búrski vojenský vodcovia: v Transvaale *Louis Botha* a *Christian de Wet*, v Oranžsku *James Hertzog* a *Steyn*. V južnej Afrike tak existovali štyri samosprávne územia s vlastnou samosprávou ovládanou beloškou časťou obyvateľstva a jej zákonodarstvom, čo bolo prekážkou ekonomického rozvoja celej južnej Afriky a hospodárskych záujmov Veľkej Británie. Doterajšiu územnú roztrieštenosť britská vláda považovala za nevyhovujúcu britským záujmom aj preto, lebo bola živnou pôdou pre rast búrskeho nacionalizmu a separatizmu. Dôležitým dôvodom zjednocovacieho procesu týchto kolónií do jedného správneho celku a zjednotenia zákonodarstva o pozemkovom vlastníctve, obchode, daniach bolo vypracovanie jednotnej politiky belošskej časti proti Afričanom v snahe zachovať britskú moc. Londýnska vláda sa usilovala, aby tieto územia boli spojené do jedného administratívneho a územnosprávneho celku. Aj keď túto myšlienku samosprávne orgány kolónií odmietali (okrem Kapskej kolónie), dve významné udalosti spôsobili pozitívny obrat. Prvou príčinou bolo *povstanie Zulov* v roku 1906 a snaha belošskej menšiny rozšíriť svoje plantáže do zulskej oblasti, spojená s vyvlastňovaním zulskej pôdy, druhou bola *indická otázka* v provincii Natal: od roku 1891 sa natalské orgány snažili obmedzovať príchod Indov do provincie, ba v roku 1897 ich prisťahovalectvo zakázali. Aj napriek tomu počet Indov v roku 1904 prevýšil počet obyvateľov európskeho pôvodu. Indickí prisťahovalci boli výrazne obmedzovaní vo svojich právach (nesmeli vlastniť pôdu, platili zvláštne dane, ich pohyb v provincii bol kontrolovaný). Od roku 1894 sa na čelo boja proti diskriminácii Indov postavil indický právnik *Móhandás Karamčand Gándhí*. V roku 1906 organizoval kampaň nenásilných protestov proti zákonu o vydaní pasov pre Indov a proti zákazu ich vstupu do Oranžska.

Politici bývalých búrske republiky podporovali ideu vytvorenia Únie, predpokladajúc, že afrikanerský spôsob života pôvodných Búrov prevládne nad anglickou civilizáciou.

Preto v roku 1908 začali rozhovory o budúcom zjednotení. Ich výsledkom okrem iného bolo, že britský parlament prijal v roku 1909 zákon o vytvorení *Juhoafrickej únie*. Do platnosti vstúpil 31. mája 1910. Kapská provincia, Natal, Oranžsko a Transvaal tak vytvorili spoločný štát. Mal 5,8 mil. obyvateľov, z ktorých bolo len 1,25 mil. Európanov, 3,9 mil. pôvodných Afričanov, 151 tisíc Ázijcov (najmä Indov a Číňanov) a 517 tisíc miešancov. (Údaje podľa Hrbek, I.: *Dějiny Afriky*, s. 575) Prvú vládu Juhoafrickej únie vytvoril bývalý búrsky veliteľ Louis Botha. James Hertzog sa stal ministrom spravodlivosti. V tábore afrikanerov a Búrov došlo k politickému rozkolu, ktorého podstatou boli postoje k britskej nadvláde. Najbohatší vodcovia Búrov – Louis Botha a Jan Smuts sa bezvýhradne priklonili na stranu britskej moci. Druhá skupina, vedená Hertzogom a De Wetom, zaujala voči Britom nezmieriteľné nacionalistické stanovisko. Založila ultranacionalistickú politickú stranu, ktorej programom bolo „*napraviť zlo spáchané v roku 1902*“ a „*zbaviť sa britskej imperiálnej nadvlády*“. Európska belošká menšina sa začala deliť na tri vzájomne nepriateľské politické zoskupenia: stúpenci britského kolonializmu, zmiešaný anglo-afrikanérsky blok Louisa Bothu a Jana Smutsa a afrikanérski nacionalisti Jamesa Hertzoga. V roku 1909 vznikla v Juhoafrickej únii labouristická strana. Juhoafrická únia sa začala vyvíjať nadvláde bieleho obyvateľstva nad „nebielymi“ obyvateľmi, vyjadrenou najprv politikou separácie, neskôr rasovej segregácie a nakoniec politikou apartheidu.

Kolonizovanie Egypta a Sudánu Veľkou Britániou

Anglo-francúzske súperenie o Egypt

V 19. storočí prežíval Egypt pod vládou tureckých sultánov, tak ako aj celá osmanská ríša, obdobie všeobecného úpadku, v kontraste s vývojom Európe, kde bol v tomto období zaznamenaný značný hospodársky a spoločenský rozvoj. Presúvanie koloniálnej moci do rúk Veľkej Británie a Francúzska viedlo k ich mocenskému prenikaniu na Východ a k súpereniu medzi oboma štátmi, využívajúcimi všeobecný rozklad osmanskej ríše. Práve zámer oslabiť mocenské pozície Veľkej Británie na Východe, najmä v spojení s Indiou, viedlo Francúzsko v období po vyhlásení republiky k myšlienke uskutočniť vojenskú výpravu do Egypta. V máji 1798 sa veľká francúzska vojenská výprava pod velením generála Napoleona Bonaparta vydala do Egypta s cieľom obsadiť ho a premeniť ho na základňu pre ďalšie francúzske výboje na východ. Napoleon ľahko zlomil odpor domácich Mamelukov, ale Veľká Británia, vedomá

si ohrozenia svojich východných záujmov, podporovala odboj egyptských Mamelukov a dosiahla, že do boja proti Francúzsku vstúpilo i Turecko. Admirál Nelson zničil v bitke pri *Abú-kíre* francúzsku flotilu, čím znemožnil zásobovanie francúzskeho expedičného zboru v Egypte. Napoleon v tejto bezvýhodiskovej situácii odišiel v roku 1799 z Egypta a francúzske vojská boli odkázané len na seba samých. Po necelých štyroch rokoch bojov boli porazené a ich zvyšky museli v marci 1802 opustiť Egypt.

Aj napriek vojenskej porážke význam Napoleonovej vojenskej výpravy bol ďalekosiahly. Z európskeho hľadiska spočíval aj v tom, že po prvýkrát podnietil záujem Európy o Egypt, jeho dejiny a kultúru. S Napoleonovou výpravou prišli do Egypta početní technici, vedci, remeselníci, umelci a najrôznejší špecialisti, ktorí prinášali do tejto vtedy zaostalej krajiny európsku civilizáciu. Mali preskúmať dobyté územie, ktoré malo slúžiť ako základňa pre ďalšie francúzske vývoje na východ. Egyptania sa po prvýkrát stretli s moderne vyzbrojenou európskou koloniálnou armádou. Pretože francúzska vojenská výprava bola odrezaná od zdrojov vo Francúzsku, prostriedky na svoju existenciu mohla čerpať z miestnych zdrojov. Musela preto uskutočniť administratívne a daňové reformy, na ktoré nadväzovali melioračné práce v poľnohospodárstve. Nové technické zariadenia mali zabezpečovať výrobu potravín. V mestách boli zakladané manufaktúry a moderné dielne, ktoré na výrobu produktov spracovávali domáce suroviny. Budovali sa nové vojenské dielne na výrobu zbraní a moderné lodenice. Do Egypta sa priniesli i nové poznatky z medicíny. Podľa francúzskeho vojenského príkladu vytvárali sa prvé nemocnice. V Káhire bol založený prvý vedecký ústav, ktorý skúmal súčasné pomery v Egypte i egyptskú históriu, o ktorú v Európe bol veľký záujem. Francúzski vedci rozlúštili staré egyptské písmo a rozšírili sa tak vedomosti o dejinách Egypta. Do Európy, najmä Francúzska a Veľkej Británie bolo odvezených mnoho egyptských historických artefaktov z egyptských dejín (napríklad obelisky). Začala vychádzať periodická tlač a vydávali sa prvé tlačené knihy. Egyptania sa stretli nielen s výsledkami modernej európskej vedy, ale i európskeho myslenia (najmä francúzskeho osvietenstva). To viedlo príslušníkov rodiacej sa egyptskej inteligencie k poznaniu, že je v záujme Egypta, aby preberal európsku vzdelanosť a učil sa od Európy. Napoleonova výprava odštartovala i zmeny v sociálnej štruktúre egyptskej spoločnosti. Jeho snaha o oslabenie moci mameluckých bejov a posilnenie hospodárskeho a politického vplyvu mestských vrstiev obyvateľstva (najmä obchodníkov a remeselníkov) a statkárov na vidieku spôsobili vážne trhliny v dovedajšom feudálnom systéme Egypta. Jeho vojenská výprava znamenala začiatok *všeobecného prebudenia Egypta* z feudálnych vzťahov a bola začiatkom *národného obrodovania* Egyptanov i proti nadvláde tureckých sultánov. Bola začiatkom nového historického obdobia egyptských dejín, spoje-

ných s politikou reforiem. Francis Fukuyama neskôr napísal, že vpád armády Napoleona do Egypta v roku 1798 otriasol egyptskou spoločnosťou a viedol k zásadnej reforme egyptskej armády, pretože *nová armáda, vycvičená s európskou pomocou, bola taká úspešná, že spochybnila osmanskú vládu nad krajinami Blízkeho východu a donútila osmanského sultána Mahmuda II. k d'alekosiahlym reformám.* (Fukuyama, F.: Konec dejín a poslení človek, s. 88)

Po porážke Francúzov sa Egypt síce vrátil pod zvrchovanosť osmanskej ríše, ale na čelo provincie ako miestodržiteľ bol vymenovaný ctižiadostivý a schopný dôstojník albánskeho pôvodu *Muhammad Alí*. Úspešným uplatňovaním reforiem podľa európskeho vzoru najmä za pomoci Francúzska sa mu podarilo zo zaostalej provincie upadajúcej osmanskej ríše vytvoriť hospodársky modernú a sebestačnú provinciu s rozvíjajúcim sa obchodom, ktorá ťažila najmä z tranzitného obchodu medzi Indiou, Orientom a Európou. Za pomoci francúzskych odborníkov, podľa francúzskeho a európskeho vzoru modernizoval egyptské školstvo, vytvoril technický ústav, zakladal školy pre výchovu učiteľov a lekárov, vytvoril novú armádu európskeho typu. Mohli by sme to nazvať začiatočnou fázou europeizácie Egypta. Nemohol však zabrániť prenikaniu predovšetkým britského finančného kapitálu a politického vplyvu, podporovaného sultánom v Istanbule. Britské investície sa v neskoršom období (za vlády *Abbása I. 1849-1854, Saída 1854-1863 a Ismáíla 1863-1879*) sústreďovali na stavbu železnice medzi Káhirou a Alexandriou, na stavbu ciest medzi Káhirou a Suezom, najmä však na stavbu Suezského prieplavu. Koncesiu na stavbu prieplavu udelil v roku 1854 francúzsky vychovaný Saíd francúzskemu konzulovi *Ferdinandovi de Lessepsovi*, spojenému s cisárom Napoleonom III. a veľkými francúzskymi bankami, neberúc do úvahy varovania a obavy Muhammada Alího, že prieplav poskytne mnoho zámienok na útoky proti Egyptu. O dva roky neskôr získal Lesseps pre *Spoločnosť Suezského prieplavu* koncesiu na 99 rokov užívania prieplavu od jeho dokončenia. Hoci Briti neprejavovali o stavbu prieplavu záujem a odmietli kúpiť jeho akcie, ktoré musel prevziať Saíd a požičať si značnú finančnú čiastku od britskej banky, po dokončení prieplavu v roku 1869 sa Briti usilovali získať kontrolu nad ním. Prostredníctvom sultána vyvolávali spory medzi Spoločnosťou a egyptským miestodržiteľom Ismáíлом s cieľom dosiahnuť finančné zadĺženie Egypta u britských bánk a následné využitie tejto situácie pre svoje hospodárske a politické záujmy. Ako prvoradé medzi nimi boli ovládnutie prieplavu. Táto príležitosť sa Britom naskytila v novembri 1875, keď britský premiér *Disraeli* aj bez súhlasu parlamentu kúpil všetky ponúkané egyptské akcie prieplavu (176 tisíc akcií) len za 4 milióny libier (táto akcia bola vtedy nazvaná tzv. *finančným pučom britského ministerského predsedu*). Suezský prieplav tak prešiel do rúk zahraničného kapitálu a britská vláda ho vyhlásila za životne dôležitý pre britské impérium. Pretože egyptská vláda nebola

schopná splácať európskym, najmä britským, francúzskym a nemeckým bankám pôžičky, na kontrolu egyptských financií a splácanie dlhu bola vytvorená *Pokladňa verejného dlhu*, zmiešané súdy a iné inštitúcie európskeho práva. To umožňovalo európskemu kapitálu, najmä britskému ďalšie prenikanie do Egypta, čo je možné nazvať ďalšou fázou jeho europeizácie. Bola charakterizovaná prispôbovaním egyptskej hospodárskej a štátnej štruktúry predovšetkým záujmom Veľkej Británie. Egypt sa zbavoval tureckého jazyka, tureckej kultúry a prechádzal *procesom arabizácie*. Arabský jazyk bol vyhlásený za oficiálny jazyk. Dochádzalo k preberaniu európskych spoločenských hodnôt a európskej politickej kultúry, včítanie zavedenia volebného systému. Vznikali politické strany a ústavné inštitúcie. Z predstaviteľov Vlasteneckej strany sa začalo formovať ústavné hnutie, ktorého základom boli *národné a demokratické sily*. Cieľom hnutia bolo prijatie ústavy. Na jej základe sa mal vytvoriť zákonodarný orgán so širokými právomocami. Výkonná moc už nemala byť podriadená všemocnému a svojvoľne vládnuceму *chedívovi Taufikovi*. Okrem výkonnej moci zákonodarnému orgánu mala byť podriadená aj kontrola nad financiami a pôžičkami. Výsledkom politickej činnosti ústavného hnutia bolo, že koncom roku 1881 sa vytvorilo Národné zhromaždenie. O rok neskôr bola prijatá *Ústava roku 1882*. Po vymenovaní novej vlády *al-Bárúdiho*, v ktorej sa ministrom vojny stal vodca národných síl plukovník *Ahmad Arábí*, britské a francúzske finančné kruhy vyjadrovali opodstatnené obavy o svoje investície v Egypte. V krajine sa vyhrocovalo politické napätie. Pretože nová egyptská vláda nebola schopná garantovať ochranu a návratnosť týchto investícií, britská vláda sa rozhodla zasiahnuť vojensky. Anglický admirál *Seymour* začal dňa 11. júla 1882 bombardovať Alexandriu (kde medzitým odišiel chedív Taufik) a v októbri 1882 prinútil v *Tell al-Kabíru* Arábího kapitulovať. Britská armáda bez problémov obsadila celú krajinu. Začalo sa obdobie vlády Britov v Egypte a jeho premena na britskú kolóniu. Cieľom britskej nadvlády bolo zabezpečiť si pevnú kontrolu nad Suezským prieplyvom, upevniť pozície vo východnom Stredomorí a v celej severovýchodnej Afrike. Egypt bol v rámci vytvárania britskej koloniálnej ríše v Afrike najsevernejším článkom zamýšľanej osi Kapské mesto – Káhira. Briti zrušili egyptskú ústavu, rozpustili parlament a egyptskú armádu. Kurióznou situáciou po začiatku britskej okupácie bolo, že Egypt zostal formálnou súčasťou osmanskej ríše, *chediv Taufik* bol ponechaný na egyptskom tróne, ale bol zbavený akejkoľvek moci, pričom si mohol ponechať svoj majetok. Egyptská vláda i naďalej vykonávala egyptská vláda, samozrejme pod britskou kontrolou. Každý minister mal prideleného britského poradcu, ktorému bol zodpovedný. Ministerstvo financií riadili Briti. Velenie nad armádou a políciou prevzali výhradne britskí dôstojníci. Skutočnú moc v Egypte mal britský predstaviteľ s titulom „*agent a generálny konzul*“, zodpovedajúci sa britskej korune

a kabinetu v Londýne. Mal neobyčajne široké právomoci: menoval a rozpúšťal egyptskú vládu, vydával zákony a nariadenia, riadil všetku zahraničnú i vnútornú politiku krajiny. Bol vysokým predstaviteľom britských finančných kruhov. Bol i rodinne spriaznený s predstaviteľmi bankového domu *Baring*. V rokoch 1883-1907 túto funkciu vykonával *lord Cromer*. Britská okupácia Egypta začala novú etapu novovekých egyptských národných dejín. Francúzske záujmy z Egypta boli definitívne vytlačené v roku 1904 podpísaním tzv. *Entente cordiale (Srdečnej dohody)* medzi Veľkou Britániou a Francúzskom, v ktorej si obe koloniálne mocnosti rozdelili sféry vplyvu v severnej Afrike: Egypt sa stal definitívne sférou záujmu Veľkej Británie a krajiny Maghribu zase sférou Francúzska, pričom Francúzsko bolo donútené vzdať sa svojich plánov na ovládnutie Sudánu. Delenie Afriky bolo dokončené.

Počas britskej koloniálnej nadvlády hospodárstvo Egypta (najmä poľnohospodárstvo) bolo premenené na surovinovú základňu britského priemyslu, najmä textilného (produkcia bavlny) a finančné zisky boli používané predovšetkým na splácanie egyptského dlhu britským bankám (cez Pokladňu verejného dlhu). Rástol počet menšinových anglických a francúzskych škôl. Hoci vzťah k britskej nadvláde bol po roku 1883 charakterizovaný pasívnym postojom domáceho obyvateľstva, mnoho egyptských študentov odchádzalo na štúdiá do Európy, najmä Anglicka a Francúzska, kde sa oboznamovali s bohatými zdrojmi európskej civilizácie, s európskym demokratickým politickým myslením. Pokračujúce kultúrne a národné prebúdzanie Egypta sa prejavovalo vo vzniku novej národne založenej egyptskej inteligencie, v modernizácii arabského jazyka a vo vytváraní nového národného hnutia, ktoré síce preberalo anglický jazyk a kultúru, ale aj európske demokratické politické myslenie. Táto nová egyptská inteligencia, žijúca v mestskom prostredí, si uvedomovala svoju národnú príslušnosť, začala formulovať vlastné politické ciele, vedúce k nezávislosti.

Britsko-francúzske rozdelenie Súdánu, dokončenie koloniálneho delenia Afriky

Samostatný rozvoj Súdánu bol v 19. storočí prerušený najprv okupáciou Egypta. Jeho vládca, už spomínaný *Muhammad Alí* začal v roku 1821 proti Súdánu vojenskú výpravu. O rok neskôr obsadil *Fašodu* a okupoval celý Súdán. Formálne ho pripojil k osmanskej ríši. Vidiac snahy európskych krajín o rozdelenie Afriky zahájil podľa ich príkladu koloniálnu expanziu, navonok ju odôvodňujúc snahou priniesť civilizačný pokrok. V skutočnosti egyptsko-turecká vláda mala predovšetkým koristnícke ciele: všetko, čo malo nejakú hmotnú cenu (dobytok, obilie, slonovina) bolo odvedené do Egypta. Pripojenie Súdánu k osmanskej ríši síce prinieslo oživenie obchodu, bol však zameraný predovšetkým na obchod s otrokmi - napríklad v roku

1839 počet vyvezených otrokov vzrástol až na 200 tisíc. (Podľa Hrbek, I.: Dějiny Afriky, s. 179) Po neúspešnom pokuse o preniknutie do Etiópie *chedív Ismail* začlenil do egyptského vojska britských dôstojníkov a v záujme zlepšenia výberu daní poveril v roku 1877 anglického generála *Charlesa G. Gordona* (smutne presláveného krvavým potlačením povstania tchai-pingov v Číne) funkciou generálneho guvernéra Súdánu. Jeho úlohou bol naplniť egyptskú štátnu pokladnicu daňami zo Súdánu a pomôcť tak splácať egyptské dlhy európskym mocnostiam, predovšetkým Veľkej Británii. Okrem toho generál Gordon mal za úlohu zlikvidovať obchod s otrokmi, ktorého však chedívovi plynuli značné zisky. Za provinčných guvernérov Gordon menoval dobrodruhov z Európy (*napríklad Rakúšan Slatin v Dárfúre, Nemec Schnitzer-Emín v Equatorii, Angličan Lupton v Bahr al-Ghazále, Talian Gessi v Kordofáne*). Despotické pôsobenie kresťanských Európanov vyvolávalo nenávisť súdánskych domorodcov a viedlo k vzniku revolučných nálad, doprevádzaných silnejúcim islamským radikalizmom, namiereným proti európskym civilizačným snahám, uplatňovaným Gordonovou správou a európskymi kresťanmi. Všeobecná nespokojnosť súdánskych domorodcov vyvrcholila v roku 1881, rok po odvolaní Gordona z funkcie. Obrovské všeľudová vzbura vstúpila do histórie ako mahdistické povstanie (mahdíja). Ideologicky je hodnotená ako islamská revolúcia. Bolo reakciou na snahu Egypta vytvoriť v Súdáne za podpory Angličanov typický koloniálny režim a na pokusy Európanov importovať do islamského prostredia európsku civilizáciu. Vypuklo v rovnakom čase, ako protikoloniálne povstanie *Arábího* v Egypte. Obe boli súčasťou protikoloniálneho boja.

Mahdistické povstanie v Súdáne sa prejavovalo bojom za čistotu islamského náboženstva a bolo spájané s mesiášskymi a chiliastickými predstavami, i keď *politický a sociálny obsah mahdizmu* – zvrhnutie cudzej nadvlády (aj nadvlády európskych kresťanov) a dosiahnutie všeobecnej politickej rovnosti je nepopierateľný.

Mahdistické povstanie v Súdáne je možné považovať za prvú fundamentalistickú revolúciu v islamskom svete. Iniciátorom revolúcie, jej ideológom a zároveň i vodcom povstania bol Muhammad Ahmad ibn Abdalláh. Pochádzal z chudobnej rodiny. Od mladosti prejavoval silné náboženské cítenie. V prostredí najvyšších súdánskych náboženských autorít študoval islamské náboženstvo. Jeho prísny asketický spôsob života ho priviedol do konfliktu s jeho islamskými učiteľmi. Uchýlil sa na ostrov Aba na Bielom Nile. Medzi obyvateľmi okolitých kmeňov získal povest' náboženského svätca so zázračnou mocou. V roku 1881, keď a začali náboženské a sociálne nepokoje, vyhlásil sa za Mahdího, t. j. za človeka vyvoleného a vedeného Alláhom. Mal byť predurčený splniť Alláhovu vôľu: naplniť krajinu spravodlivos-

ťou a rovnosťou namiesto zla a úpadku. V roku 1881 vyzval Mahdí všetkých Súdáncov do boja proti „neveriacim“, za ktorých považoval nielen kresťanských Európanov, ale aj moslimských Turkov, ktorí boli podľa neho príčinou biedy a útlaku, lebo dovolili, aby kresťania ovládli Súdán, a preto sami sa stali „neveriacimi“. Jeho náboženské výzvy, spájané s bojom za slobodu, rovnosť, boli podporované početnými moslimskými duchovnými. Medzi obyvateľmi mali značnú odozvu. Pod vplyvom týchto výziev masy súdánskych roľníkov, otrokov utekali k Mahdímu do južného Kordofánu. K hnutiu sa pridávala aj veľká časť moslimskej kmeňovej aristokracie. Všetci boli vedení utopickou nádejou na vznik Alláhovo kráľovstva na zemi. Aj keď boli primitívne vyzbrojení, zvíťazili vo všetkých šarvátkach s vládnymi vojskami. V roku 1883 dobyli celú provinciu Kordofán. Mahdistické povstanie sa rozšírilo i do iných súdánskych provincií a v roku 1885 dobyli Chartúm (tu bol zabitý i anglický guvernér generál Gordon). Angličania museli Súdán opustiť. Na jeho území vznikla samostatný a nezávislý štát s vládou islamu ako štátneho náboženstva. Po Mahdího smrti (zomrel v júni 1885 čoskoro po dobytí Chartúmu), chálifom sa stal jeho najbližší radca Abdalláh ibn Muhammad. Nedokázal zabezpečiť jednotu mahdistického hnutia, viedol izolacionistickú politiku a neúspešnými výbojmi do Etiópie oslabil štát.

Do roku 1896 Veľká Británia neprejavovala snahu zničiť mahdistický štát. Až keď vznikla hrozba spojenia mahdistov s Etiópiou a postup Belgičanov z Konga do oblasti Horného Nílu, v marci 1896 za pomoci Egypta vyslala do Súdánu veľkú vojenskú výpravu pod velením generála *Herberta Kitchenera*. Britské vojsko, vyzbrojené modernými zbraňami, 2. septembra 1898 porazilo mahdistov (11 tisíc padlých mahdistov proti 48 britským vojakom). Chálif Abdalláh o rok neskôr padol v boji. Mahdího mauzóleum v Omdurmáne bolo zrovnané so zemou, jeho telesné pozostatky zničené. Všetka vláda v Súdáne prešla do rúk Angličanov.

Mahdistické povstanie bolo jedným z najväčších povstaní v Afrike v 19. storočí. Bolo začiatkom prejavov islamského radikalizmu v súdánskom teritoriálnom pásme. V interpretácii novodobých Súdáncov je chápaný ako *Abu l-istiklál*, to znamená *Otec nezávislosti*, ktorý zjednotil súdánske kmene a položil základy súdánskeho národného štátu.

V 19. storočí v politických dejinách moslimských komunít Afriky pokusy vytvoriť islamský teokratický štát neboli ojedinelé. Napríklad v súdánskom teritoriálnom pásme duchovný vodca kmeňa Fubov mulla *Osman dan Fodio* žiadal očistu islamu. Pod vplyvom islamu vznikol sultanát *Sokoto*, ktorý bol teokerastickým islamským štátom. Jeho pričinením sa vplyv islamu sa rozšíril na juh od územia Súdánu. Moslimský náboženský štát vznikol i na území Kamerunu a dnešnom území Mali. Novú vlnu islamských revolúcií začal v polovici 19.

storočia *Al-Hádždž Umar* na území Senegalu. Náboženské hnutie vedené islamskými duchovnými bojujúcimi v mene islamu vznikali v rôznych častiach Afriky (napríklad i v Guinei, Gambii). Charakter islamskej revolúcie malo i povstanie mullu *Muhammada ibn Abdalláha* v Somálsku.

Fašodský konflikt

Obsadenie Súdánu Veľkou Britániou vyvolalo konflikt s Francúzskom, známy v dejinách ako *fašodský konflikt*. V reakcii na britské vojenské aktivity v Súdáne francúzska vláda vyslala z konžského Brazaville do Súdánu v roku 1896 vojenskú výpravu kapitána *Marchanda* s cieľom zabezpečiť pre Francúzsko vplyv na hornom Nile a nad provinciou *Bahr al-Ghazál*, následné spojenie s francúzskym Somálskom a ovládnutie územia na juhu Etiópie. Mala tak vzniknúť veľká francúzska koloniálna ríša od Atlantického až po Tichý oceán. Kapitán Marchand sa v júli 1898 usadil vo Fašode, kde vybudoval opevnenie proti vojskám mahdistov. Francúzska prítomnosť v Súdáne bola prekážkou vytvorenia plánu britskej koloniálnej ríše od Kapského mesta až po Káhiru, britský generál Kitchener po porážke mahdistov vyzval Marchanda na odchod z Fašody, zdôvodňujúc, že *prítomnosť francúzskych síl vo Fašode a v nilskom údolí je priamym porušením práv egyptskej vlády*. Francúzi neustúpili, ale k otvorenému boju, v ktorom nemali proti britskej presile žiadne šance, nedošlo. Pretože išlo o rozdelenie vplyvu v Afrike a fašodský konflikt hrozil prerásť do ozbrojeného konfliktu medzi oboma štátmi i na európskej pôde, rozhodovanie sa prenieslo do rokovaní medzi Londýnom a Parížom. Keďže ani jedna strana nechcela ustúpiť, v roku 1899 došlo k vyrovnaniu medzi oboma krajinami a k zblíženiu ich koloniálnych záujmov: Francúzsko evakovalo svoje pozície na hornom Nile a v obsadenej súdánskej provincii, získalo vplyv v Džibuti a pri Čadskom jazere. Dohodou z roku 1904, známou ako *Entente cordiale*, získalo voľný vplyv v Maroku. Egypt bol na úkor Anglicka zbavený akéhokoľvek vplyvu v Súdáne. Územie sa stalo súčasťou koloniálneho záujmu Veľkej Británie.

Kolonizovanie subsaharskej a rovníkovej Afriky

V koloniálnej politike európskych mocností nedochádzalo až do 80-tych rokov 19. storočia k podstatným zmenám a koloniálna mapa Afriky sa zmenila len málo. Výnimku tvorili len dve kolónie: Alžírsko a Južná Afrika, ktoré sa stali presídleneckými kolóniami a preto mali v koloniálnej politike osobitné miesto. Až do 80-tych rokov 19. storočia Európania sa sústre-

d'ovali predovšetkým na upsvňovanie svojich pozícií na africkom pobreží a len málokde prenikali do afrického vnútrozemia. Obsadením pobrežia a okupovaním prístavov kontrolovali obchod s vnútrozemím. Ich ekonomická a vojenská prevaha umožňovali vnucovať domorodým vládcom nerovnoprávne zmluvy, realizovať tak neekvivalentný obchod a uplatňovať v obchode mocenský prvok. Ani jedna z európskych krajín za týchto okolností nemala záujem o veľké teritoriálne zábory, pretože vyvolávali veľký tlak na financie z rozpočtu metropolí na správu kolónií. Veľká Británia ako vtedy najsilnejšia európska (aj svetová) koloniálna mocnosť dokonca prijala v roku 1865 zákon zakazujúci ďalšie rozširovanie britských kolónií. Hospodársky rozvoj v krajinách západnej Európy, charakterizovaný nástupom industrializácie a rozvojom priemyselnej výroby, zákonite vyvolával nevyhnutnosť na jednej strane hľadať nové surovinové zdroje a na druhej strane hľadať nové odbyiská európskeho tovaru. Preto európsky, najmä anglický priemyslový kapitál potreboval Afriku aj ako významný trh. Okrem humanitných zásad to bol zrejme významný dôvod, prečo Veľká Británia v roku 1807 vydala zákaz obchodu s otrokmi a významne sa angažovala proti tomuto obchodu a prečo britské vojenské lode kontrolovali jeho dodržiavanie a prísne trestali porušovanie tohto britského zákona. S britským zrušením obchodu s čiernymi otrokmi a ich čiastočným oslobodením v Spojených štátoch súviselo aj vytvorenie dvoch afrických štátov - *Libérie* a *Sierry Leone*, kde boli od začiatku 19. storočia presídľovaní europeizovaní čierni Afričania a otroci oslobodení britským námorníctvom z otrokárskeho lodí. Sierra Leone ostala britskom kolóniou, v Libérii vyhlásili v roku 1847 slobodní Afroameričania nezávislú republiku.

Snahy európskych mocností o definitívne koloniálne rozdelenie Afriky sa výraznejšie prejavovali koncom 70-tych a začiatkom 80-tych rokov 19. storočia v súvislosti so zostrovaním konkurenčného boja na európskom i svetovom trhu, s rastom priemyselného a finančného kapitálu a jeho exportom na nové teritória. Záujem o rozdelenie afrického územia sa zvýšil aj tým, že o do koloniálnej politiky začalo zasahovať cisárske Nemecko, Taliansko a belgický kráľ Leopold. Dovtedy vytvorená politická rovnováha v koloniálnej sfére sa začala meniť. Africká otázka, ktorá doposiaľ vo vzťahoch koloniálnych mocností mala len vedľajší politický vplyv, sa stala významným zahraničnopolitickým problémom, ktorý ovplyvňoval politiku európskych mocností a vytváral medzi nimi spojenectvá.

Najvýznamnejšou koloniálnou mocnosťou v Afrike sa stala Veľká Británia, pretože si zabezpečila najväčšie územia. Od začiatku 80-tych rokov 19. storočia Veľká Británia zmenila svoje doterajšie pasívne postoje ku koloniálnej politike. K pôvodným dvom oblastiam jej strategického záujmu v Afrike (Egypt, Suezský prielav a južná Afrika) pod hrozbou nemeckých záborov, ktorý ohrozoval britský koloniálny monopol, uzavrela v roku 1886 zmluvu

s Nemeckom zmluvu o rozdelení sfér vplyvu v centrálnej časti Afriky. O dva roky neskôr začala svoje aktivity spoločnosť *British East Africa Co.* Zamerala sa na kolonizáciu *Ugandy* (1899). Ako prístupové územie Briti získali *Keňu* a v dôsledku ďalšej zmluvy s Nemeckom v roku 1890 nastolili protektorát nad *Zanzibarom*. V západnej Afrike po dlhoročných sporoch s Francúzskom zriadili protektorát nad Severnou Nigériou. V roku 1914 spojili všetky časti nigérijského územia do jednej kolónie *Nigérie*.

Francúzsko svoje koloniálne výboje v západnej Afrike začalo už v roku 1879 zo svojich základní v *Senegale*. Ako protiváhu britského plánu Káhira – Kapské mesto sa snažilo získať rozsiahle územia v západnej a rovníkovej Afrike a vytvoriť tak jeden územný celok smerujúci k *Etiópii*, *Džibuti* a k *Čadskému jazeru*. V pásme Guinejského zálivu nástupiskom jej koloniálnych výbojov sa stala *Francúzska Guinea*. *Pobrežie Slonoviny* sa im podarilo kolonizovať až v roku 1907. Podrobenie *Dahomé* bolo ukončené v roku 1894 až po krvavých bojoch. V rovníkovej časti Afriky, medzi Gabunom a Kongom uzavrelo Francúzsko v rokoch 1875 – 1880 niekoľko zmlúv s miestnymi náčelníkmi. Na rieke Kongo Francúzi založili mesto *Brazzaville* a okupovali celý breh tejto rieky. Získané územie sa stalo základňou pre ďalšiu expanziu Francúzska do rovníkovej Afriky. Kolonizačné úsilie Francúzov sa znásobilo hlavne po roku 1890, keď sa v Kongu začala objavovať belgická a nemecká konkurencia. Vojenskými aktivitami (napríklad už spomínaná expedícia kapitána Marchanda) Francúzsko zabralo rozsiahle územia v *Gabune*, *Strednom Kongu*, *Ubangi-Šari* a v *Čade* a vytvorilo z nich kolónie. Na začiatku 20. storočia z nich vytvorili *Francúzsku rovníkovú Afriku*. Podobne z ôsmich západoafrických kolónií vznikla *Francúzska západná Afrika*.

Britská a francúzska iniciatíva v koloniálnych záboroch podnietila Portugalsko (ako starú koloniálnu mocnosť), aby začalo uplatňovať rôzne koloniálne nároky. Po neúspechu kolonizovať územie Konga, ktoré už bolo pod kontrolou Belgicka a Francúzska, proti snahám Veľkej Británie a Nemecka uhájili Portugalci svoje záujmy v *Angole* a v *Mozambiku*. Na týchto územiach upevňovali svoju koloniálnu správu s neobyčajnou krutosťou.

Novým záujemcom o koloniálne územia v Afrike bolo Belgicko. Belgický kráľ Leopold II. založil v roku 1876 „z vlastných prostriedkov a pre svoj osobný prospech“ *Medzinárodnú africkú asociáciu* s cieľom vytvoriť v oblasti Konga koloniálnu ríšu, hoci belgická vláda a parlament sa k dobrodružstvu svojho kráľa stavali odmietavo (podľa Lacina, K.: *Nejnovejšia dejiny Afriky*, s.81-82). Leopoldova činnosť vyvolávala ostré protesty francúzskej vlády, pretože Francúzsko malo v Kongu svoje koloniálne záujmy. Ohrozené sa cítilo i Portugalsko, podporované Veľkou Britániou. I iniciatívy Bismarcka bol tento problém vyriešený na (už spomínanej) medzinárodnej konferencii v Berlíne v rokoch 1884-1885. Pretože

Bismarck podporoval africkú politiku a koloniálne záujmy Francúzska, snažiac sa, aby Francúzsko v čo najväčšom počte sústredovalo svoje vojenské sily v Afrike, Leopold II. dosiahol uznanie svojej kolónie v Kongu ako *Slobodný konžský štát*. Jeho kolonizovanie používaním krutých metód a represálií trvalo až do začiatku 20. storočia. Až v roku 1908, keď do Belgicka začali plynúť prvé zisky, belgický štát prevzal správu nad kolóniou a premenoval ju na *Belgické Kongo*. Belgická kráľovská rodina si však v nej zachovala značný majetok (skoro 1/6 územia) a nemalé podiely v tam pôsobiacich akciových spoločnostiach.

Ďalším, oveľa významnejším záujemcom o koloniálne územia v Afrike bolo cisárske Nemecko. Na cestu koloniálnej expanzie vstúpilo ako jedna z posledných európskych veľmocí. V rokoch 1883-1885 získalo koloniálne územia v Juhozápadnej Afrike (dnešná *Namíbia*), *Togo*, *Kamerun* a vo východnej Afrike. Metóda koloniálneho prenikania bola podobná ako u iných európskych štátov: teritoriálnu okupáciu začali nemecké súkromné spoločnosti, ktoré spravovali zabrané územia na vlastné náklady. Až po početných povstaniach domorodcov nemecká vláda prevzala správu kolónií a ponechala týmto spoločnostiam len hospodárske privilégia. Začiatkom 90-tych rokov sa skončilo koloniálne delenie Afriky, preto Nemecko sa snažilo pomocou vojenských oddielov zabráť v Afrike čo najväčšie územia. Tento zámer bol jedným z najvýznamnejších cieľov nemeckej zahraničnej politiky a viedol k jeho snahe o nové rozdelenie sveta a zmocnenie sa kolónií, ktoré už patrili iným európskym koloniálnym mocnostiam.

Jednou z posledných európskych krajín, ktorá vstúpila na cestu koloniálnej politiky v Afrike, bolo Taliansko. Po strate nádejí na kolonizovanie Tunisu sa Taliansko v čase úpadku mocenského vplyvu Egypta zameralo na územné zisky vo východnej Afrike, kde založili kolóniu *Eritreja*. Hlavným cieľom koloniálnych záujmov Talianska bola Etiópia. Etiópsky cisár *Ján IV.* Však odrazil útoky talianskych oddielov, preto sa Taliani snažili rozdeliť Etiópiu podnecovaním vnútorných rozbrojov. Podporovali miestneho vládcu *Šoa Menelika* v odboji proti cisárovi. Keď sa v roku 1890 Menelik stal cisárom, uzavreli s ním v *Učali* zmluvu. Podľa talianskej verzie *Učalskej zmluvy* Etiópia sa stala talianskym protektorátom a nemala právo vykonávať vlastnú zahraničnú politiku. Etiópsky text zmluvy, podpísaný Menelikom, však nič také neobsahoval. Rozdielny výklad bol zámenkou na vpád talianskeho vojska do Etiópie. Menelik však taliansky expedičný zbor porazil, dokonca vtrhol i do Eritreji, takže Taliansko v tomto teritóriu svoje koloniálne záujmy nerealizovalo. Neúspech sa snažilo kompenzovať v severnej Afrike. Využilo slabosť rozpadávajúcej sa osmanskej ríše a deklarovalo svoje nároky na *Tripolsko* a *Kyrenaiku*. Vo vojenskom konflikte s Tureckom v roku 1911 tieto územia okupovalo a o rok neskôr, v roku 1912 zriadilo tam svoju kolóniu *Líbyu*.

Z európskych mocností najmenšie koloniálne územie získalo Španielsko. Koncom 19. storočia získalo pusté pobrežné územie Západnej Sahary *Rio de Oro*. Pri delení Maroka získali časť tzv. *španielskeho Maroka*.

Koncom 19. storočia bolo územia Afriky v podstate rozdelené medzi európske koloniálne štáty. Najvýznamnejšie územné zisky v kolonizácii Afriky dosiahli európske koloniálne mocnosti: Francúzsko a Veľká Británia. Francúzsko. Obsadilo 34,2 % celkového územia Afriky, čo znamená 37,8 % z územia kolónií v Afrike s celkovým podielom 22,4 % obyvateľov Afriky. Veľká Británia získala 30,9 % z územia Afriky, čo znamená 34,1 % z územia afrických kolónií a podielom 37,7 % obyvateľov Afriky. Belgicko (Štát Kongo) 8,0 % územia Afriky, to je 8,9 % koloniálneho územia v Afrike a podielom 15,4 % obyvateľov Afriky. Nemecko získalo 8,0 % rozlohy Afriky, čo je 8,9 % z územia afrických kolónií a 9,3 % obyvateľov Afriky. (Údaje podľa Lacina, K.: *Nejnovější dějiny Afriky*, s. 84) Portugalsko získalo podstatne menšie územie. Územné zisky Talianska a Španielska v Afrike boli v porovnaní s najvýznamnejšími európskymi koloniálnymi veľmocami omnoho menšie a skoro zanedbateľné. Samostatnými a medzinárodne uznávanými krajinami ostali len *Etiópia* a *Libéria*. S koloniálnym rozdelením Afriky najväčšiu nespokojnosť prejavovalo cisárske Nemecko. To bol jeden z dôvodov, prečo sa usilovalo o znovurozdelenie sveta.

Literatúra

Hrbek, I. kol. (1996): *Dějiny Afriky*. Praha: Svoboda.

Huntington, S. P. (2007): *Střet civilizací*. Praha: Rybka Publisher.

Lacina, Karel a kol. (1987): *Nejnovější dějiny Afriky*. Praha: Svoboda.